

ปฏิภาคภาวะของพรมแดนชาติพันธุ์ และรัฐชาติ ในตลาดเมืองชายแดนแม่สอด Intersectionality of Ethnic and Nation-State Boundaries in Mae Sot Border Town Markets

สมัคร กอเข็ม

Samak Kosem

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในตลาดเมืองชายแดนแม่สอด ด้วยการพิจารณาผ่านแนวคิดเรื่อง ปฏิภาคภาวะ, สถานะพลเมือง และความเป็นชาติพันธุ์ มุมมองดังกล่าวเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับบทบาทของตลาด, ทุน และรัฐในพื้นที่พรมแดนไทย-พม่า โดยบทความนี้วิเคราะห์พื้นที่ตลาดว่าเป็นทั้งพื้นที่ของการช่วงชิงความหมายสถานะพลเมือง และพื้นที่ของการปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ นอกจากนี้บทความได้แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และความยืดหยุ่นของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการเมืองซึ่งเกี่ยวข้องของในกิจกรรมทางเศรษฐกิจท้ายที่สุด การศึกษาครั้งนี้พิจารณาถึงเงื่อนไขอันเฉพาะเจาะจงในการผลิตสร้างพรมแดนทางวัฒนธรรม-การเมือง ได้แก่ (1) รัฐ (2) ชุมชน และ(3) ตลาด ซึ่งส่งผลกระทบต่อกระบวนการผลิตสร้าง “ความเป็นอื่น” ให้เกิดขึ้นในฐานะเป็น “พรมแดนภายใน” และการยึดโยงเข้ากับตรรกะทางวัฒนธรรมที่ไปเกื้อหนุนต่อการขับเคลื่อนของตลาดเสรีนิยมใหม่

คำสำคัญ: ชาติพันธุ์, รัฐชาติ, ตลาดชายแดน, ปฏิภาคภาวะ, สถานะพลเมือง

Abstract

This study focuses on the interaction among ethnic groups in the Mae Sot border town markets, with a specific focus on the concepts of intersectionality, citizenship, and ethnicity. The paper argues that these concepts are directly related to the role of the market, capitalism and the state with respect to the Thai-Burmese border. Through an analysis of the market as both a space for contesting the definition of citizenship, and as a space of confrontation among ethnic groups, the paper demonstrates the complexity of power relations and the flexibility of cultural and political identities as they relate to economic activities. Finally, this study considers the significant conditions to create the politico-cultural boundaries; (1) the state, (2) the communities, and (3) the markets. This effect is making a sense of 'otherness' as 'internal border' and embedding cultural logic, to support the flow of neo-liberal market.

Keywords : Ethnicity, Nation-State, Border Market, Intersectionality, Citizenship

“ตะ ตะบู แปะ เล้า แล? (อันนี้ราคาเท่าไร?)”
 หมู่มพม่าถามราคาสินค้ากับลูกจ้างหญิงกะเหรี่ยงโบว์ในตลาดแม่สอด
 เธอตอบว่า “ตะ ย่า เนะ แซ บาท (120 บาท)”
 หมู่มพม่าพยายามต่อรองราคาด้วยภาษาพม่าว่า
 “เซ จรี ไล้ ตะ แนน! ซอ โล ย่า มะลา?
 (ทำไมแพงจัง! ลดราคาหน่อยได้มั๊ย?)”
 ลูกจ้างหญิงกะเหรี่ยงตอบ “คะ น้า เล, เม จยี้ ไล้ โอน เม
 (รอเดี๋ยวนะ เดี่ยวลองถามดู)”
 เธอหันไปถามเจ้าของร้านชาวจีนแต่จิว ด้วยภาษาไทยที่ไม่ค่อยชัดว่า
 “ลดหน่อยได้มั๊ย?” เธอจึงบอกราคากับลูกค้าชาวพม่าคนนั้นว่า
 “ตะ ย่า ตะ แซน (ลดได้ 110 บาท)”

“เสียง” ของผู้คนในตลาด ผ่านบทสนทนาและภาษาในตลาดเมือง
 ชายแดนแม่สอดสะท้อนชีวิตประจำวันของชนชายแดน กลุ่มคนและชาติพันธุ์
 ต่างๆ ที่เข้ามาจับจ่ายและค้าขายสินค้าในตลาด ผู้คนกลุ่มต่างๆ เข้ามา
 ปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่แห่งนี้ด้วยกับบริบทแวดล้อมและวัฒนธรรมที่มีความแตก
 ต่างหรือมีลักษณะรวมบางอย่างเหมือนกัน เช่น วัฒนธรรมการบริโภค และการ
 แสดงออกทางอัตลักษณ์และภาษา

บทนำ: มานุษยวิทยาว่าด้วยเรื่อง “ตลาด”

บทความนี้ต้องการเสนอมุมมองและกรอบในการศึกษาผ่านแว่นความ
 คิดทาง “มานุษยวิทยาตลาด”¹ (Anthropology of the Market) เน้นการศึกษา
 เรื่อง “ตลาด” โดยเน้นศึกษาวิธีที่วาทกรรมตลาดถูกสร้างขึ้นในบริบทต่างๆ ที่
 มีความหลากหลาย นอกจากนี้ยังศึกษากระบวนการที่ตลาดแปรเคลื่อนไป
 ในสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมใหม่ๆ ซึ่งส่งผลต่อความสัมพันธ์ของผู้คนและ
 วัฒนธรรมด้วยการมอง “ตลาดในฐานะเป็นพื้นที่พบบปะ” (Markets as Spaces of

Contact) ซึ่งพิจารณาผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social interaction) ระหว่างผู้คนหลากหลายกลุ่ม โดยเฉพาะการแสดงออกทางอัตลักษณ์และปฏิสัมพันธ์ของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นด้านอื่นๆ เช่น สิ้นค้า ความคิด และกระบวนการต่างๆ ด้วยอิทธิพลจากการขยายตัวของกระแสโลกาภิวัตน์และความสมัยใหม่ (Pottie-Sherman, 2011: 12)

พื้นที่ของตลาด (Space of Market) ในยุคของกระแสโลกาภิวัตน์ มองว่าตลาดและพื้นที่เชื่อมต่อกันผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ถึงแม้ว่าพื้นที่ต่างๆ มีความห่างกัน แต่สามารถถูกผนวกและเชื่อมโยงกันผ่านพื้นที่ของ “ตลาด” การเชื่อมต่อในยุคสมัยใหม่จึงทำให้คำว่า “พื้นที่” และ “ตลาด” ในแบบเดิมที่เคยเข้าใจกันได้ถูกปรับเปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะการสร้างจินตนาการและเป้าหมายทางวัฒนธรรมของสินค้า² ในฐานะเป็นแหล่งแลกเปลี่ยน การบริโภค และความสัมพันธ์ได้ถูกสร้างขึ้นและถูกปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา (Bestor, 2003) แต่อย่างไรก็ตามตลาดและพื้นที่ยังคงเป็นศูนย์กลางของผู้คน สินค้า พุน และวัฒนธรรม

บทความนี้ใช้มุมมองแนวคิดเรื่อง “ปฏิภาคภาวะ”³ (Intersectionality) เป็นแนวคิดหลักเพื่ออธิบายการทับซ้อนและตัดข้ามของเงื่อนไขว่าด้วย “สถานะพลเมือง” และ “ความเป็นชาติพันธุ์” เพื่อวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์และความสัมพันธ์ของผู้คนในตลาดชายแดนแม่สอด ขอบเขตเชิงหลักของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงตั้งคำถามกับ “ปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อน” และ “ซ้อนทับกัน” ของพรมแดนชาติพันธุ์และพรมแดนรัฐชาติซึ่งถูกนำเสนอและแสดงบทบาทอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนในตลาด ปรัชญาการณเหล่านี้ส่งผลต่อการนิยาม (ใหม่?) ความหมายของพรมแดนทางชาติพันธุ์และรัฐชาติหรือไม่ อย่างไร?

นอกจากนี้ ประเด็นเรื่อง “ชายแดน/พรมแดน” (Borderland issue) และ “ความแตกต่าง/หลากหลายทางวัฒนธรรม” (Multiculturalism) ถือเป็นบริบทและเงื่อนไขสำคัญเพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของผู้คนที่วิถีชีวิตไปพร้อมๆ

กับการเปลี่ยนแปลงของชายแดน เนื่องจากชายแดนเป็นพื้นที่ที่ซับซ้อน และประกอบด้วยผู้คนหลายกลุ่มแตกต่างกันทางชาติพันธุ์ อุดมการณ์ศาสนา การแสดงออกทางอัตลักษณ์ ลำดับชั้นทางสังคม และวัฒนธรรมที่ไม่เท่าเทียม ทั้งด้วยการถูกให้นิยามโดยรัฐ และการถูกเหยียดหยามจากคนกลุ่มต่างๆ กันเอง

วิธีวิทยาในการศึกษาคำนี้จึงใช้วิธีการวิเคราะห์บริบท (Context analysis) เพื่ออธิบายถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ของผู้คนและวัฒนธรรม อาทิ บริบททางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กันระหว่างรัฐชาติและการจัดการผู้คนบนเส้นพรมแดน บริบทของตลาดชายแดนและการจัดวางเชิงพื้นที่ของตลาด บริบทความแตกต่างทางอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ นอกจากนี้การวิเคราะห์ข้อมูลสนามของบทความยังใช้เครื่องมือทางมานุษยวิทยาว่าด้วยการตีความทางวัฒนธรรม (Cultural Interpretation) โดยเน้นพิจารณาการให้ความหมายต่อพื้นที่ของคนกลุ่มต่างๆ และพิจารณาในมุมมองเชิงวัตถุและเชิงสัญลักษณ์ถึงความหมายที่ซ่อนอยู่ภายใต้สัญลักษณ์ ถ้อยคำ ปฏิบัติการของตัวแสดงต่างๆ ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และการให้ความหมายกับพื้นที่ของผู้คนในพื้นที่ตลาด

บริบทความสัมพันธ์กันระหว่างรัฐชาติ เส้นพรมแดน การค้าและชาติพันธุ์ในพื้นที่ตลาดชายแดน

แม่สอดเป็นเมืองที่เติบโตและพัฒนาขึ้นมาเพื่อเป้าหมายในเรื่องการค้า ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน จึงทำให้เมืองแม่สอดเป็นหมุดหมายสำคัญในการทำมาค้าขายและการค้าชายแดนระหว่างไทยกับพม่าในเขตภาคเหนือ เช่นเดียวกับตลาดชายแดนแม่สาย จังหวัดเชียงราย แน่นอนว่า ตลาดชายแดนไม่ได้หมายถึงตลาดที่มีความเป็นศูนย์กลางของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ด้วยความเป็นตลาดชายแดน การค้าชายแดนจึงประกอบด้วยกระบวนการหลากหลายมิติ และทำงานหรือเติบโตทั้งในระบบถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย การไหลเวียนข้ามพรมแดนของสินค้าสะท้อนแบบแผนการค้าทั้งแบบทางการซึ่งควบคุมจัดการโดยรัฐ และการค้าแบบไม่เป็นทางการที่ผู้ค้ารายย่อยติดต่อค้าขาย

โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนบุคคล การค้าขายแดนจึงดำเนินเรื่อยมาและข้ามพ้นไปจากสัญญาทางการของทั้งรัฐไทยและพม่า

บริบททางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กันระหว่างรัฐชาติและการจัดการผู้คนบนเส้นพรมแดน ชายแดนแม่สอดเปลี่ยนแปลงรูปแบบลักษณะจากชายแดนเก่า จากเดิมที่คนสามารถข้ามพรมแดนอย่างไม่เป็นทางการ จนมาสู่ “ชายแดนใหม่” ที่รัฐเข้ามาตรวจตราอย่างเคร่งครัด จึงทำให้ประเด็นที่ต้องมุ่งความสำคัญเป็นพิเศษคือ “การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ในชายแดน”⁴ โดยเฉพาะเมืองชายแดนแม่สอด ทำให้เข้าใจถึงอำนาจของรัฐในการจัดการผู้คนบนพื้นที่ชายแดน ซึ่งสอดคล้องกับข้อถกเถียงหลักของบทความที่พิจารณาเรื่องการทับซ้อนและตัดข้ามระหว่างพรมแดนทางชาติพันธุ์และพรมแดนของรัฐชาติผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้คนในตลาดด้วยการอธิบายจากบริบทเศรษฐกิจการเมืองของตลาดชายแดน

เมื่อมองย้อนกลับไปในมุมมองเชิงประวัติศาสตร์ของการเกิดขึ้นของพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ พบว่าการกำหนดเขตแดนระหว่างไทย-พม่าในเมืองแม่สอดเกิดขึ้นภายหลังจากรัฐตะวันตกเข้ามามีอำนาจในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงรัชกาลที่ 5 นับตั้งแต่การปฏิรูปบริหารราชการแผ่นดินใหม่ในปี พ.ศ. 2441 จนทำให้เกิด “อำเภอแม่สอด” ในฐานะเป็นชุมชนชายแดนของราชอาณาจักรสยาม จนเมื่อผ่านพ้นจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เมืองแม่สอดอยู่ท่ามกลางการต่อสู้ของกองกำลังสหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง (KNU) กับทหารของรัฐบาลพม่า เพื่อเรียกร้องเอกราชและดินแดนคืนมา จึงทำให้พื้นที่ชายแดนแม่สอดกลายเป็นพรมแดนที่รัฐจับตามองกลุ่มคนบนฐานของสถานะพลเมืองมากขึ้น จนกระทั่งเกิดภัยจากผู้อพยพจากพม่าจำนวนมาก การเกิดตลาดมืดบริเวณชายแดน รวมถึงเมื่อเส้นทางระหว่างตาก-แม่สอดสร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2513 จนนำไปสู่การอพยพเข้ามาของคนกลุ่มต่างๆ (จักรพันธ์, 2543: 66-68) จนกระทั่งในปัจจุบัน (พ.ศ.2554) พรมแดนแห่งนี้ถูกปิดด้วยเหตุผลความขัดแย้งในการจัดการ

พื้นที่เส้นพรมแดนริมแม่น้ำเมย จึงทำให้สะพานมิตรภาพไทย-พม่าในฐานะการควบคุมจัดการพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ทำหน้าที่เหลือเพียงบทบาทเชิง “สัญลักษณ์” ทางการค้าเท่านั้น (Sang Kook, 2007: 127-128)

ชายแดนไทย-พม่า(ริมเมย) และย่านการค้า
ในเขตเทศบาลนครแม่สอด (ภาพโดย วิชาญ ไรจนพิทยากร)

บริบทตลาดขายแดนและสินค้าขามแดน สามารถพิจารณาจากการเข้าไปดูพื้นที่ตลาดทางกายภาพ (Marketplace) ของการจัดการเชิงพื้นที่ในตลาด เพื่อเข้าใจความหมายความสัมพันธ์ของคนกับการจัดวางพื้นที่ภายในตลาด ตลาดพาเจริญถือเป็นตลาดใหญ่ที่สุดในเมืองแม่สอด และเป็นศูนย์กลางการค้า ในแต่ละวันสินค้าจากทุกสารทิศไหลเวียนเข้ามา เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูป สินค้าเครื่องใช้ต่างๆ โดยส่วนมากสินค้าเหล่านี้ขนส่งมาจากยานโบเบ่ในกรุงเทพฯ แม่ค้าพ่อค้ารายย่อยเข้ามาซื้อสินค้าจากตลาดพาเจริญไปขายในร้านขายของชำตามหมู่บ้านและอำเภอโดยรอบ เจ้าของกิจการค้าขายเสื้อผ้าส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าจีน แขกฮั่น และมุสลิม และยังเป็นเจ้าของอาคารพาณิชย์หลายแห่ง โดยเปิดร้านขายสินค้าปลีกย่อย-ขายส่งอยู่ภายในตลาด ด้วยการจ้างแรงงานกะเหรี่ยงและพม่าเพื่อมาขายสินค้าให้

สิ่งที่น่าแปลกและน่าสนใจต่อการตั้งคำถามคือ คนไทยไปจับจ่ายซื้อของที่ตลาดพาเจริญน้อยมาก จนเป็นที่มาของคำว่า “ตลาดพม่า” บริเวณพื้นที่เล็กๆ ตรงทางเข้าด้านหน้าของตลาดเพียงเท่านั้นที่เรียกว่า “ตลาดไทย” พื้นที่ในการจับจ่ายซื้อของคนไทยมีอยู่ไม่เกิน 200 เมตร เพียงเท่านั้น ถัดจากนั้นคือ ตลาดศรีมอย ตลาดขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป และชาวของเครื่องใช้ที่มีแต่คนพม่าเป็นทั้งผู้ซื้อ-ผู้ขาย แต่เจ้าของพื้นที่เป็นคนจีนและคนแขกฮั่น พื้นที่ดังกล่าวยังเป็นร้านค้าทองแถวขายสินค้า “เพื่อคนพม่า” โดยเฉพาะร้านค้าต่างๆ ขายสินค้าที่หลากหลายแบบเพื่อเอาใจแรงงานพม่าที่อาศัยอยู่ในแม่สอดโดยเฉพาะ เช่น ร้านหนังสือพม่า ร้านขายแผ่นเพลงนักร้องพม่า อาหารและของใช้ทั่วไป รวมถึงหมากและบุหรี่ยพม่า

พื้นที่ใจกลางตลาดพาเจริญเป็นบริเวณที่มีความวุ่นวายของผู้คน จักรยานมอเตอร์ไซด์ และรถซาเล้งที่มาจากทั่วทิศเส้นทาง ตลาดในบริเวณนี้จึงประกอบไปด้วยแผงขายอาหารแห้ง เนื้อสัตว์ และของสดทั่วไป แม่ค้าพ่อค้าแบ่งพื้นที่และสินค้าของตนเองอย่างชัดเจน เช่น อาหารสดต่างๆ คนไทยพุทธและมุสลิมถือสิทธิในการขายสินค้าประเภทนั้น นอกจากสินค้าเล็กๆ เช่น หัวหอม กระเทียม เส้น

กายเดี่ยว และเครื่องปรุงต่างๆ คนไทยจะแบ่งให้คนพม่าค้าขายได้ ส่วนพื้นที่ด้านหลังตลาดพาเจริญคือ ทารก 48 ในช่วงเวลา 8 โมงเช้าถึง 5 โมงเย็น บริเวณนี้เป็นท่ารถเพื่อขนส่งผู้คนระหว่างแม่สอดกับอำเภอพบพระ แต่ยามเที่ยงคืนถึง 6 โมงเช้า บริเวณนี้คือ ตลาดผัก ที่นำเอาเข้ามาขายส่ง แม่ค้าพ่อค้าผักรายย่อยเข้ามาซื้อผักไปขายปลีกตอนสายของวัน ตลาดผักแห่งนี้ส่วนใหญ่ค้าขายโดยคนม้ง เพราะหมู่บ้านม้งชื่อ ซอโอ ในตำบลช่องแคบ ถือเป็นแหล่งทำเกษตรกรรมปลูกผักแหล่งสำคัญที่ส่งผักออกไปขายยังจังหวัดต่างๆ

ตลาดผลไม้ในแม่สอดเป็นแหล่งขายส่งให้กับร้านค้าต่างๆ นำไปขายปลีกตามร้านผลไม้ที่กระจายตัวอยู่ตามย่านตัวเมือง บริเวณตรงข้ามตลาดผลไม้เป็นตลาดขายพลาสติกและอาหารทะเล ส่วนมากปลามาจากจังหวัดสุโขทัย และอุทัยธานี ส่วนอาหารทะเลส่งมาจากมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร บริเวณโดยรอบของตลาดพาเจริญเป็นตึกพาณิชย์ของคนจีนเปิดเป็นร้านขายขนมแพ็คและของกินต่างๆ สำหรับขายส่งให้กับร้านค้าเล็กๆ ในย่านชุมชน ขณะเดียวกันบริเวณใกล้กับด้านหน้าตลาดพาเจริญคือ ห้างฮ้าง และห้างไทยแสงทอง ถือเป็นห้างซูเปอร์มาเก็ตขนาดใหญ่ที่สุดในเมืองแม่สอด ซึ่งวางขายสินค้าประเภทเครื่องใช้ส่วนตัว เครื่องสำอาง ในช่วงเย็นแต่ละวัน แร่งงานจำนวนมากมาจับจ่ายซื้อของและสัมผัสประสบการณ์ของบริโภคนิยมแบบสมัยใหม่

นอกจากตลาดแม่สอดในฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชนการค้าและตลาดแม่สอดยังมีตลาดโดยรอบที่น่าสนใจและช่วยอธิบายถึงความสัมพันธ์ของผู้คนกับตลาดได้เป็นอย่างดี เช่น ตลาดบ้านเหนือ - ตลาดบ้านใต้ ถือเป็นตลาดภายในชุมชนของคนไทยโดยเฉพาะ ตลาดพลอย ซึ่งตั้งอยู่ใจกลางเมืองและเป็นแหล่งค้าขายเพชรพลอยจากหลายพื้นที่ พ่อค้าแม่ค้าพลอยส่วนใหญ่เป็นคนไทยและคนพม่า จึงทำให้การค้าพลอยไหลเวียนสินค้าทั้งฝั่งไทยและพม่าอย่างคึกคัก

ตลาดขายแดนอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญคือ ตลาดริมเมย ตั้งอยู่ริมชายแดนไทยพม่า สินค้าขายแดนในตลาดนี้เน้นสินค้าอุปโภคและบริโภคสำหรับนักท่องเที่ยว

เที่ยวชาวไทยและต่างชาติ สินค้าที่นิยมคือ เครื่องไม้ต่างๆ นอกจากนี้ยังมีสินค้า ข้ามแดนที่มีการค้าขายในตลาดอื่นๆ ในชายแดนแม่สอด เช่นการค้าขายปศุสัตว์ ในตลาดวัว ถือเป็นแหล่งรวมวัวที่ข้ามมาจากหมู่บ้านต่างๆ ตามชายแดนพม่า พ่อค้าวัวมีทั้งคนไทย คนมุสลิมและคนพม่า วัวถูกส่งไปตามจังหวัดต่างๆ หลาย คันรถบรรทุกในแต่ละวัน แหล่งการค้าขายแดนอีกแห่งหนึ่งคือ ท่าขนส่งสินค้า ข้ามแดน หรือที่เรียกว่า ท่าเก็บสินค้าท่าอาจ เป็นท่าขนส่งสินค้าทั้งถูกและผิดกฎหมายจากพม่าและเป็นการกักเก็บสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาในฝั่งไทยเพื่อรอ ส่งต่อไปยังประเทศพม่า ทำสินค้าเหล่านี้กระจายตามจุดต่างๆ ตามเส้นชายแดน ประมาณ 24 ท่า โดยเรียงหมายเลข 1-2-3 แต่ละท่ามีลักษณะของสินค้าแตกต่างกัน เช่น ทำสินค้าหมายเลข 6 เป็นทำสินค้าที่คนเข้ามาเลือกซื้อสินค้ามือสอง กระเป๋า รองเท้า ห้อยดั่ง จักรยาน รถยนต์ และรถตุ๊กตุ่นเก่าจากญี่ปุ่นนำเข้ามาจาก เมืองจีน และบางทำสินค้าเป็นทำสินค้าเกษตร เช่น หัวหอม กระเทียม และพริก

ดังกล่าว ตลาดในแต่ละพื้นที่สัมพันธ์กับการสร้างความหมายของผู้คน แต่ละกลุ่มและการจัดวางพื้นที่ รวมถึงการแบ่งเขตพรมแดนทางวัฒนธรรม โดย จะกล่าวในหัวข้ออื่นๆ ต่อไป

บริบทความแตกต่างทางอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ถือเป็นประเด็นสำคัญ โดยเฉพาะ “ความเป็นชาติพันธุ์” กับการค้าในเส้นพรมแดนของกลุ่มชาติพันธุ์ในรัฐ ชาติไทยสมัยใหม่ ชายแดนกลุ่มใหญ่ซึ่งถือเป็นกรณีศึกษาสำคัญเพื่อเข้าใจ ตลาดชายแดนแม่สอดคือ “คนพม่า” หรือคนแม่สอดเรียกว่า “ม่าน” เพราะคน พม่าครอบครองพื้นที่เกือบทั้งหมดของเมืองแม่สอด โดยเฉพาะในย่านค้าขาย โรงงานต่างๆ สถานที่พักอาศัย เส้นแบ่งเชิงพื้นที่ “เขตคนพม่า” ขยายกว้างในเมือง แม่สอด คนพม่าในที่นี้รวมถึงพม่ามุสลิมด้วย ถึงแม้ว่ามุสลิมในแม่สอดมีหลาย เชื้อชาติ แต่มุสลิมเชื้อสายอินเดีย บังคลาเทศ และปากถาน พวกเขาถือว่าตนเอง เป็น “คนไทยท้องถิ่น” เช่นเดียวกับคนไทยภาคเหนือ เพราะพวกเขาได้แต่งงาน กับคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่น รวมถึงคนไทยภาคเหนือและรับเอาวัฒนธรรมไทยมาเน้น

นาน จึงไม่ใช่เรื่องแปลก หากได้ยินคำเรียกว่า “พวกมัน” เพื่อสื่อถึงกลุ่มมุสลิมพม่าที่คอยแต่สร้างปัญหาและความหวาดระแวง รวมถึงสร้างภาพพจน์ที่ไม่ดีให้กับคนมุสลิมด้วยกันเองต่อสายตาคนแม่สอดกลุ่มอื่นๆ

ในขณะที่ คนกะเหรี่ยงโปว์และกะเหรี่ยงสกอร์ในแม่สอดมีทั้งสัญชาติไทยและสัญชาติพม่า คนกะเหรี่ยงที่อาศัยในเขตเมืองเป็นกะเหรี่ยงสัญชาติพม่า โดยส่วนมากคนกะเหรี่ยงโปว์ทำงานเป็นแรงงานรับจ้างในย่านธุรกิจการค้าในเมือง ส่วนคนกะเหรี่ยงสกอร์ทำงานอยู่ในหน่วยงาน NGOs และองค์กรเกี่ยวข้องกับกลุ่ม KNU ซึ่งหลายคนเคยอยู่ในศูนย์พักพิงชั่วคราวมาก่อน อย่างไรก็ตาม คนแม่สอดยังคงมองคนกะเหรี่ยงในฐานะ “ภัยต่อความสงบสุขของสังคม” เพราะในความทรงจำของคนแม่สอด คนกะเหรี่ยงเคยเผาสถานที่ราชการในแม่สอด เมื่อปี พ.ศ. 2503 ถึงแม้ว่าคนกะเหรี่ยงเคยเป็นเจ้าของพื้นที่ชายแดนแม่สอด พวกเขาอาศัยอยู่ในเขตเมืองแม่สอดมาก่อนคนกลุ่มอื่นๆ แต่เมื่อคนภายนอกเข้ามาอาศัยมากขึ้นเรื่อยๆ คนกะเหรี่ยงจึงย้ายออกไปนอกเขตเมืองเพราะพวกเขาไม่ต้องการอยู่ปะปนกับคนต่างกลุ่ม ปัจจุบันคนกะเหรี่ยงส่วนมากอยู่รวมกันในอำเภอใกล้เคียงคือ อำเภอท่าสองยาง พบพระ แม่ระมาด และอุ้มผาง

เมื่อก่อนคนแม่สอดเรียกกลุ่มคนมุสลิมว่า “กะลา” (หรือคำเรียกว่า “แขก” ในสังคมไทย) แต่ปัจจุบันคนพม่าและคนกะเหรี่ยงเรียกคนมุสลิมว่า กะลา/กอลา ด้วยเช่นกัน มุสลิมในแม่สอดแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยหลายกลุ่มและมีสถานะภาพทางสังคมที่ดีเช่นเดียวกันกลุ่มคนจีนในแม่สอด พวกเขามีบทบาทสำคัญในด้านการค้าหลายระดับและมีอำนาจทางเศรษฐกิจสูงซึ่งผลักดันให้แม่สอดกลายเป็นตลาดเมืองชายแดนที่เจริญเติบโตอย่างมาก คนจีนในแม่สอดเป็นจีนแต้จิ๋ว และจีนแคะ ซึ่งอพยพเข้ามาจากพม่า เมืองจีนแผ่นดินใหญ่ และจังหวัดอื่นๆ ในไทย คนจีนประกอบกิจการค้าขาย พ่อค้าคนกลาง เจ้าของอาคารพาณิชย์ โรงงานอุตสาหกรรม และเจ้าของกิจการร้านค้าต่างๆ ในย่านการค้าในเมืองแม่สอด ส่วนคนซิกข์และฮินดูมีจำนวนไม่มากนัก ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย จนมีฐานะ

ร่ำรวย เมื่อก่อนพวกเขาเคยอยู่ด้วยกันกับคนมุสลิมคือ บริเวณศูนย์กลางความเจริญของแม่สอด (จักรพันธ์, 2543: 55-56)

คนฉาน หรือ คนไทใหญ่ คนแม่สอดเรียกว่า “เงี้ยว” ชุมชนของคนไทใหญ่ จึงถูกเรียกว่า “กองเงี้ยว” หรือ “ถนนของพวกเงี้ยว” ไปด้วย ในเขตเทศบาลนครแม่สอดมีวัดของคนไทใหญ่ทั้งหมด 3 วัด ในเส้นทางประวัติศาสตร์ และยังมีชุมชนของคนไทใหญ่อีก 2 ชุมชนนอกเขตเมืองคือ บ้านแม่ตาว และบ้านท่าอาจ และสำหรับกลุ่มคนไทยภาคเหนือ พวกเขามาจากเมืองเถิน ลำพูนและลำปาง คนไทยภาคเหนือเหล่านี้ย้ายถิ่นฐานเข้ามาในเมืองแม่สอดเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าชายแดน

สภาวะเชิงพื้นที่ของตลาด : การเชื่อมโยงบริบทระหว่างรัฐ ชนชายแดน และตลาด

การจัดพื้นที่ตลาดช่วยให้เข้าใจถึง “สภาวะเชิงพื้นที่ของตลาด” (Spatiality of Market) ในฐานะที่ตลาดเป็นพื้นที่สาธารณะ และเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ดิ้นรนของผู้คนบนการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ตลาด โดยเฉพาะประเด็นเรื่อง “ตลาดและการผนวกรวมทางสังคม” (Market and Social Inclusion) โดย Pottie-Sherman มองว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาเดียวกันหรือมีศาสนาเดียวกันจะแสดงออกความมีน้ำใจ เอื้ออาทรต่อกันมากกว่า ตลาดจึงเป็นพื้นที่ที่คนเข้ามาช่วยเหลือกัน เพราะว่าตลาดดึงดูดคนต่างถิ่นเข้ามาารวมกันและพบปะกัน ตลาดจึงเปิดพื้นที่ให้กลุ่มชาติพันธุ์สามารถเข้าถึงสินค้า ข้าวของ เพื่อให้พวกเขาสามารถแสดงออกถึงปฏิบัติการทางวัฒนธรรมต่างๆ ของกลุ่มตนเองและสามารถถ่ายทอดส่งต่อกันได้ (Olsson, 2007 อ้างใน Pottie-Sherman, 2011: 21)

ในอีกทางหนึ่ง ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ส่งเสริมและกระตุ้นให้เกิดสำนึกทางอัตลักษณ์ การสร้างความต่างจึงเกิดขึ้นภายใต้สถานการณ์การแข่งขันทางเศรษฐกิจ เงื่อนไขและพื้นที่ของตลาด เพราะว่าตลาดเปิดพื้นที่ให้ผู้คน

หลายกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจ ดังกล่าวทำให้บริบทต่างๆ ของพื้นที่ตลาด รวมถึงบทบาทของตลาดในช่วงยุคของการเปลี่ยนผ่านของประวัติศาสตร์การเมืองของเส้นพรมแดนในแมสซอดมีความสำคัญอย่างมากกับการเกิดขึ้นของพรมแดนรัฐชาติแบบใหม่ และรูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เพิก่่อร่างขึ้นจึงทำให้ปฏิสัมพันธ์ของผู้คนกับพื้นที่ตลาดมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น และการนิยามความหมายพื้นที่ชายแดนจึงเปลี่ยนไป ดังที่พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์⁵ มองว่า เมืองแมสซอดกลายเป็นศูนย์กลางใหม่ตรงเส้นพรมแดนเมื่อรัฐไทยจัดการพื้นที่ชายแดนแมสซอดไม่ได้ รัฐจึงควบคุมเส้นแดนโดยการสร้างเส้นแดนอยู่บนตัวคนผ่านระบบบัตรสี 16 ชนิด ชายแดนจึงถูกสร้างเส้นพรมแดนอยู่บนร่างกายผ่านระบบชนกลุ่มน้อย ซึ่งถือเป็นนวัตกรรมใหม่ของรัฐในการจัดการผู้คนที่มีความสำคัญมาก ดังนั้นเรื่องชายแดนไม่ใช่เรื่องที่อยู่แค่เพียงชายแดนเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องของ “การสร้างพื้นที่” และให้ชนชายแดนเหล่านั้นเคลื่อนย้ายอยู่ในพื้นที่ชุมชนชายแดนได้เพราะคนเหล่านั้นต่างมีผลต่อการเติบโตและผลทางเศรษฐกิจให้กับรัฐ

ตลาดพาเจริญ ตลาดขายสินค้าขนาดใหญ่
ใจกลางเมืองการค้าชายแดนของแมสซอด

นอกจากนี้ มิติทางวัฒนธรรมในบริบทของการเมืองในท้องถิ่นทำให้ การตีความทางวัฒนธรรมแสดงถึงความขัดแย้ง การแบ่งแยกและการจัดการ พื้นที่ตลาดของคนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จนนำไปสู่การต่อสู้เพื่อให้ความหมาย ทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ เพราะพวกเขาให้ความหมายต่อพื้นที่ตลาด เดียวกันและในแต่ละแห่งที่ต่างกันออกไป การจัดพื้นที่ตลาดและการแบ่งแยก ตลาดในเมืองแม่สอดจึงเป็น “สิ่งสร้างทางสังคมวัฒนธรรม” (Socio-cultural construction) ผ่านสัญลักษณ์ของความขัดแย้งที่มีการแย่งชิง ผลิตซ้ำ และต่อสู้ ในกระบวนการให้ความหมายไปต่างๆ กันของผู้คน (Moore, 1993) ความหมาย ของพื้นที่ตลาดจึงแตกต่างกันตามตัวแสดงต่างๆ ท่ามกลางบริบทของการจัดการ พื้นที่ชายแดนของรัฐ ความเป็นตลาดชายแดนที่มีคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์เข้ามา ปฏิสัมพันธ์กัน

นอกจากนี้ วาทกรรมของรัฐเรื่องการสร้างเส้นแบ่งระหว่างคนไทย-คน พม่าทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกที่เปลี่ยนไปของชนชายแดนแม่สอดต่อแรงงาน พม่าด้วยการผลิตซ้ำและตีตราภาพด้านลบให้พวกเขา เนื่องจากแรงงานเหล่านี้ เข้ามาแย่งชิงโอกาสทางเศรษฐกิจของการค้าชายแดน จนนำไปสู่การสร้างวาท กรรมเรื่องความแตกต่างทางเชื้อชาติและกลุ่มชาติพันธุ์ เชื่อมโยงกับวาทกรรม เรื่องความมั่นคงของชาติ (Securitization) เพื่อใช้ในการจัดลำดับชั้น แบ่งแยก และควบคุมตรวจตราผู้คนเหล่านั้น (Nevins, 2002 อ้างใน จักรกริช, 2551: 216) จึงเห็นว่า ปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ตลาดนำพาคนต่างกลุ่มหลายชาติพันธุ์มารวมกัน และปฏิสัมพันธ์เหล่านั้นอาจนำไปสู่การแบ่งแยกความต่าง ความไม่เท่าเทียม และความเป็นอื่นให้เกิดขึ้น

ตลาดนุญ ตลาดขายสินค้าขนาดใหญ่
ใจกลางศูนย์พักพิงชั่วคราวแม่หละ อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก

เครือข่ายตลาดชายแดน :

กรณีศึกษาความสัมพันธ์ทางการค้าของกลุ่มมุสลิม

“กอล่า แตะโกล บ่า ตะบรู โกล อะแว เตโอ้ ตะบู้อ

ค้อ กะลู่ ดู อะซุอะชะ อะไซ” – ภาษากะเหรี่ยง

(คนมุสลิมพูดได้หลายภาษาเพราะว่าพวกเขา

อยู่กับกลุ่มคนชาติพันธุ์หลายกลุ่ม)

ซอว์ เลอ ทุ - ศูนย์พักพิงชั่วคราวแม่หละ

มุมมองการศึกษาเครือข่าย (Network approach)⁶ เน้นการลงไปศึกษาในพื้นที่หรือจุดต่างๆ ในเวลาเฉพาะเจาะจง และมองการเชื่อมโยงของจุดนั้นๆ กับจุดอื่นๆ โดยมองขยายออกทางกายภาพข้ามพื้นที่ในภาคปฏิบัติการจริง และทำให้เห็นการโยงใยของสินค้า อันซับซ้อนข้ามชาติในยุคโลกาภิวัตน์ (Hughes, 2004) กรณีศึกษานี้จึงเน้นบทบาทของผู้ค้าปลีกในพื้นที่ตลาดชายแดนแต่ละแห่งซึ่งมีส่วนกำหนดระบบวงจรสินค้าและเชื่อมโยงความรู้ในจุดต่างๆ เช่นในงานศึกษาเรื่องตลาดในเวียดนามของฮัสรา มุกดาวิจิตร (2549) ช่วยทำความเข้าใจถึงการสร้างเครือข่ายทางสังคมผ่านความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการของกลุ่มแม่ค้า และความหลากหลายรูปแบบที่ซ้อนทับกัน ได้แก่ การมีอาชีพเดียวกัน ความเป็นเครือญาติ และการอยู่ในชุมชนเดียวกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็น “ต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม” เพื่อใช้เป็นอำนาจในการต่อรองทางเศรษฐกิจ (ฮัสรา, 2549: 203)

เครือข่ายตลาดในพื้นที่ชายแดนแม่สอดแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่อาศัยเงื่อนไขหลายประการทั้งความเป็นชาติพันธุ์เดียวกันและสถานะพลเมือง รวมถึงการจัดลำดับชั้นซึ่งเกี่ยวข้องกับข้อผูกพันของความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ยกตัวอย่างในเครือข่ายการค้าของกลุ่มมุสลิม กลุ่มชาติพันธุ์

ต่างๆ ในตลาดแม่สอดมองว่า กลุ่มมุสลิมเก่งด้านการค้าขาย เพราะว่าคนมุสลิมสามารถพูดได้หลายภาษา นอกจากนี้ความสัมพันธ์ของเครือข่ายการค้าของมุสลิมในพื้นที่ชายแดนแม่สอดยังดำเนินผ่านลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมและความเชื่อ จึงทำให้มีเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในกลุ่มที่มีความเหนียวแน่น เช่น ในกรณีของการค้าขายแดน คนมุสลิมจะช่วยเหลือเกื้อกูลด้านการค้าผ่านความไว้วางใจ เชื่อใจ เพราะมุสลิมต่างยึดการนิยามความหมายของอุดมการณ์ “ความเป็นพี่น้องมุสลิม” (Muslim Brotherhood) ที่มีร่วมกัน ซึ่งอุดมการณ์ทางศาสนาเหล่านี้กลับเข้ามามีส่วนเอื้อหนุนและยึดโยง (Embedded) ต่อระบบตลาดชายแดนแม่สอดด้วย

หญิงชรากะเหรี่ยงคนหนึ่งในศูนย์พักพิงฯ เล่าว่า พ่อค้ามุสลิมในเมืองแม่สอดเข้ามาค้าขายกับพ่อค้ามุสลิมพม่าที่อยู่ในศูนย์พักพิงชั่วคราวทั้ง 3 แห่ง คือ แม่ละ นุโพ อู๋มเปียมใหม่ พวกเขาให้ยืมเงินทุนสำหรับลงทุนและขนส่งสินค้าทุกประเภทจากตลาดแม่สอดเข้ามาขาย จนทำให้ตลาดสินค้าในศูนย์พักพิงฯ ขยายตัวเป็นตลาดสินค้าขนาดใหญ่ นอกจากนี้พ่อค้ามุสลิมพม่าสามารถครอบครองพื้นที่ตลาดเกือบทั้งหมด เช่น ตลาดนุโพ ภายในศูนย์พักพิงชั่วคราวแม่ละ พ่อค้ามุสลิมเปิดร้านขายสินค้าทุกประเภท แม่กระทั่งสินค้าจำพวกเสื้อผ้าของคนกะเหรี่ยง พวกเขานำเข้ามาขายเพื่อรองรับกับลูกค้ากะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ด้วยกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้ามุสลิมพม่าในศูนย์ฯ กับพ่อค้ามุสลิมไทยในเมืองแม่สอดเป็นความสัมพันธ์ทั้งในทางเศรษฐกิจและศาสนา พ่อค้ามุสลิมหลายคนทำงานเผยแผ่ศาสนา พวกเขามีพิธีกรรมปฏิบัติพร้อมๆ กับธุรกิจทางการค้าร่วมกัน ดังนั้น สินค้าในตลาดแม่สอดสามารถเข้ามาถึงตลาดชุมชนชายแดนในหลากหลายรูปแบบ และพ่อค้ามุสลิมถือเป็นกลุ่มที่มีอำนาจครอบงำทางด้านเศรษฐกิจชายแดนเกือบทุกด้าน ในประเด็นนี้ Chang (2004) มองว่าบทบาทของเครือข่ายทำให้เข้าใจถึงการศึกษาคนข้ามถิ่น และเปิดมุมมองถึงผู้กระทำการในระดับจุลภาค และปัจจัยของรัฐที่เข้ามาเกี่ยวข้องในระดับโครงสร้าง

มหภาค การเชื่อมต่อเครือข่ายข้ามผ่านนอกเหนือจากชุมชนไปยังระดับชาติ หรือแม้แต่ในบริเวณตลาดข้ามพรมแดน จึงทำให้เครือข่ายข้ามพรมแดนมีความยืดหยุ่น (Flexibility) และมีขนาดที่แตกต่างกันออกไปของเครือข่ายกับระดับทางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลหรือสถาบัน ซึ่งไม่ได้มีข้อจำกัดเพียงแค่พรมแดนเท่านั้น (Chang, 2004: 481-2)

ภาพสะท้อนของตลาดกับการสร้างเครือข่ายแสดงให้เห็นชัดเจนว่า พื้นที่ของตลาดมีความสำคัญในการสร้างและสานสัมพันธ์เครือข่ายของพ่อค้ามุสลิมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น ร้านน้ำชา ในตลาดเมืองแม่สอดจะมีร้านน้ำชาประมาณ 20 ร้าน เฉพาะในตัวตลาดพาเจริญมีร้านน้ำชาประมาณ 10 ร้าน โดยคนพม่ามุสลิม บางครั้งพวกเขาใช้ความสัมพันธ์กับคนไทยมุสลิมเพื่อทำให้งานร้านน้ำชาของเขาถูกกฎหมาย น้ำชาจึงเป็นเสมือนชีวิตทางวัฒนธรรมของคนพม่า เพราะร้านน้ำชาไม่เพียงแค่ชงชา แต่อย่างยิ่งยังอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมของคนพม่า (Sang Kook, 2007) คนพม่าส่วนใหญ่ใช้เวลาว่างแทบทั้งหมดหลังจากเลิกงานนั่งที่ร้านน้ำชา เพื่อมาดูรายการโทรทัศน์ของพม่า หรือฟังเพลงของพม่า เพราะสิ่งนี้ทำให้พวกเขารู้สึกเหมือนกับอยู่บ้าน

ดังนั้น การจัดวางพื้นที่ของตลาดชี้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบที่หลากหลายในพื้นที่ตลาด เพราะเป็นพื้นที่ของความหมายที่หลากหลาย และเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มคนไทยและรัฐ นอกจากนี้ กลยุทธ์ต่างๆ เช่น การใช้เครือข่ายในการต่อรองหรือสร้างความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ความสัมพันธ์ทั้งทางด้านการพึ่งพิงอาศัยกันและการแข่งขันกันอย่างเข้มข้น จึงเป็นเหมือนสิ่งที่ขัดแย้งกัน จึงทำให้เครือข่ายเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงกับระบบสถาบันหรือรัฐ หากแต่เป็นความสัมพันธ์ที่พวกเขาได้สถาปนาขึ้นมาเอง (Apinya, 2008: 123-134)

พรมแดนทางชาติพันธุ์/รัฐชาติ กับ“การผลิตสร้างความเป็นอื่น”

“การศึกษาพรมแดนทางชาติพันธุ์ แสดงให้เห็นว่า พรมแดนทางวัฒนธรรมสามารถผลิตซ้ำตนเองและสามารถดำรงอยู่ได้ ถึงแม้ว่าพรมแดนทางการเมืองของรัฐชาติจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ตาม”

ยศ สันตสมบัติ (2551: 39)

Fedrik Barth (1969) ศึกษาพรมแดนทางชาติพันธุ์หรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนในวัฒนธรรมหนึ่งเพื่อใช้ในการแยกกลุ่มของตนเอง การศึกษาความเป็นชาติพันธุ์ในมุมมองของ Barth จะเน้นลักษณะแบบอัตวิสัย (Subjective approach) ผ่านความคิดและความรู้สึกของสมาชิกในกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อบอกว่า ตนเองเป็นใคร/อยู่กลุ่มใด และแตกต่างจากกลุ่มอื่นอย่างไร การเลือกใช้สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมภายในกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อแสดงถึงพรมแดนทางชาติพันธุ์ผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่ต่างกัน ดังเช่น Keyes (1979) มองว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ทำหน้าที่เหมือนกลยุทธ์ในการปรับตัว (Adaptive strategies) ของผู้คนในยามที่ต้องเผชิญกับสถานการณ์บางอย่าง เมื่อสถานการณ์ทางสังคมเปลี่ยน อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่เคยมีอยู่เดิมจึงต้องมีการปรับตัว

ในกรณีของกลุ่มพ่อค้ามุสลิมในแม่สอด พวกเขาเป็นเจ้าของกิจการการค้าในตลาดและมีวิถีทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะเฉพาะตัว ถึงแม้ว่าพวกเขาจะมีปฏิสัมพันธ์ทางการค้ากับคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ชุมชนอิสลามกลับขีดเขตเส้นแบ่งออกจากชุมชนอื่นๆ ในแม่สอดอย่างชัดเจน จนกลายเป็นพรมแดนทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนมุสลิม หากถามคนแม่สอดเกี่ยวกับชุมชนมุสลิม หลายคนจะพูดถึงด้วยความรู้สึกที่ห่างเหินและห่างไกล ทั้งที่เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขต

การค้าใจกลางเมือง นั้นเป็นเพราะมุสลิมมีวิถีชีวิตที่แยกตัวเองออกจากคนกลุ่มอื่นๆ นักวิชาการที่ศึกษาประเด็นเรื่องมุสลิมและวัฒนธรรมของคนมุสลิมในชุมชนเรียกการแบ่งพื้นที่ความเป็นชุมชนของมุสลิมออกจากส่วนอื่นๆ ของชุมชนใกล้เคียงว่า “Muslim Space” หรือ พื้นที่มุสลิม (Vertovec, 2009) เพราะว่าในความเป็นจริง ถึงแม้มุสลิมจะอยู่ร่วมกับคนต่างกลุ่มได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งมุสลิมจะแบ่งแยกตัวเองออกจากคนกลุ่มอื่นๆ ด้วยกับพรมแดนทางวัฒนธรรม เนื่องจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การกิน พิธีกรรม และระบบความเชื่อที่แตกต่างกัน

ดังกล่าวจึงเห็นว่า “พรมแดน” ในที่นี้ยังเกี่ยวโยงกับพรมแดนทางศาสนา เพราะพรมแดนศาสนาเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างอัตลักษณ์ของคนสองกลุ่ม การนิยามเส้นแบ่งพรมแดนทางศาสนายังเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ของกลุ่ม และเป็นกระบวนการที่ถูกต่อรองอยู่เสมอ อัตลักษณ์ของความเป็นอิสลาม เช่นเดียวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมอื่นๆ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ยอมรับกันโดยปริยาย แต่เป็นสิ่งที่ต้องถูกนิยามอยู่เสมอบนฐานของการต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจ จึงไม่ใช่เฉพาะอัตลักษณ์ของศาสนาเท่านั้นที่มีความหมายเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม แต่ยังรวมถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หรือเส้นพรมแดนที่แบ่งคนเชื้อชาติต่างๆ ออกจากกัน และเป็นสิ่งที่ถูกปรับเปลี่ยนอยู่เสมอตามบริบททางสังคม (ปฤษฎา, 2545: 37)

อย่างไรก็ตาม เส้นแบ่งพรมแดนของกลุ่มมุสลิมกับคนกลุ่มอื่นๆ จึงขึ้นอยู่กับสถานการณ์เฉพาะเจาะจง ซึ่ง Barth เสนอว่า ถึงแม้กลุ่มชาติพันธุ์จะใช้ภาษาเป็นพรมแดนทางชาติพันธุ์เพื่อแสดงถึงอัตลักษณ์ของกลุ่ม แต่สมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์ต้องเปลี่ยนภาษา ตลอดจนอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนในยามที่ต้องปะทะสังสรรค์กับสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (Economic niche) โดยอาจเป็นการเน้นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่มีร่วมกันเพื่อเป็นกลยุทธ์ในการเสริมสร้างความร่วมมือกับสมาชิกคนอื่นๆ ภายในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน (Erikson, 1999 อ้างใน จักรพันธ์, 2543: 26)

ดังนั้นการศึกษาเรื่องปฏิกิริยาระหว่างพื้นที่ตลาดและปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่างๆ ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่ง Foster (1972) ค้นพบว่า พรหมแดนทางชาติพันธุ์มีความสัมพันธ์เป็นอย่างมากกับการจัดระยะห่างทางสังคม เพราะความแตกต่างทางชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่แยกแม่ค้าพ่อค้าให้ออกจากสังคมและสิ่งแวดล้อมที่พวกเขาอยู่ เพื่อช่วยลดความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในการค้าขายในตลาด และปลดปล่อยแม่ค้าพ่อค้าจากการเงื่อนไขจำกัดทางสังคม (Social constraints) ของสังคมนาวไร่ชาวนาที่ต่อต้านการค้าขายซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินกิจการของพวกเขา พ่อค้าแม่ค้าที่แยกตัวเองออกจากผู้คนรายล้อมโดยอาศัยความแตกต่างทางชาติพันธุ์จะค้าขายอยู่ในตลาดได้ยาวนานกว่าบุคคลที่ไม่ยอมแยกตัวเองออกมา ดังนั้น จำนวนพ่อค้าที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic merchant) จึงอาศัยความแตกต่างทางชาติพันธุ์ของตัวเองเพื่อต่อรองในการค้าขายในตลาด (Foster, 1972: 321-7 อ้างใน จักรพันธ์, 2543: 31)

แนวคิดเรื่อง “คนอื่น” ในบทความนี้มองว่ามีความเกี่ยวข้องกับการมองตัวตน/ตนเองของคนในท้องถิ่น เรื่องของความไม่เสมอภาคและความขัดแย้งทางวัฒนธรรมที่พรหมแดนด้วยกับสถานะภาพทางสังคมและการเมืองในเรื่องชนชั้น เพศภาวะ และความไม่เท่าเทียมกันในสังคมนาวไร่ชาวนา อันเป็นผลจากพรหมแดนขีดเส้นคั่นรูปแบบความสัมพันธ์เดิมของคนท้องถิ่น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงสถานะภาพของพื้นที่ชุมชนในหลายๆ รูปแบบ ดังกรณีของคนพม่ามุสลิมถือเป็นคนอีกรุ่นหนึ่งที่ถูกมองว่าต่ำกว่าคนมุสลิมเชื้อสายอื่นๆ เพราะว่าพวกเขาถูกมองว่าเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูก พวกต่างดาวไม่มีบัตร และพวกเขาก่อปัญหาในชุมชน

คนมุสลิมในแม่สอดจึงมีเส้นแบ่งที่ชัดเจน ถึงแม้ว่าคนพม่ามุสลิมจะอยู่ในเขตหมู่บ้านเดียวกัน แต่มีการจัดสรรพื้นที่ให้พวกเขาอยู่โดยเฉพาะ เช่น “ย่านบังคลาเทศ” หรือ “สลัมพม่า” ซึ่งเป็นพื้นที่เสื่อมโทรมและไม่มีใครอยากเข้าไป คนไทยมุสลิมรับรู้พื้นที่นั้นว่า “พวกพม่าอยู่กันเยอะจนเหมือนเป็นประเทศของพวกเขา

มันไปแล้ว” หรือแม้กระทั่งคำเรียกที่มีนัยยะของการนิยามความเป็นอื่น เช่นการใช้คำว่า “กะลา” จึงถูกผลักดันให้กลายเป็นอัตลักษณ์ของพม่ามุสลิมแทน และวางอยู่บนมุมมองเพื่อสร้างความเป็นคนไทย คนท้องถิ่น และแบ่งแยกความเป็นคนอื่นให้กับคนพม่า

การผลิตสร้างความเป็นอื่นยังปรากฏผ่านการทำงานของ “การสร้างความเป็นชุมชนคนไทย” ในกรณีของตลาดบ้านเหนือ - ตลาดบ้านใต้ คนไทยท้องถิ่นพยายามสร้างและนิยามความหมายของพื้นที่ตลาดแห่งนี้ว่าเป็น “ตลาดคนไทย” และพยายามแสดงออกถึงความเป็นชุมชน เนื่องจากคนไทยในแม่สอดรู้สึกถึงความบีบอัดด้วยปัจจัยหลายด้าน อาทิ ความเป็นเมือง ปัญหาแรงงานต่างด้าว การสูญเสียสายความเป็นชุมชนและการเข้ามาใช้พื้นที่ของคนพม่าที่เข้ามาจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ สิ่งเหล่านี้จึงทำให้มีการรื้อฟื้นความเป็นชุมชน “ท้องถิ่น” ภายใตบริบทความต่างหลากหลายของกลุ่มคน ดังกล่าวจึงทำให้คนไทยสร้างตลาดสดภายในระแวกบ้านของตนเองที่แยกตัวออกจากตลาดพาเจริญ และเพื่อประกาศอาณาบริเวณว่าเป็น “พื้นที่คนไทยท้องถิ่น” ดังนั้นตลาดบ้านเหนือ-บ้านใต้จึงเป็นเสมือนเส้นแบ่งทางชาติพันธุ์ของคนไทยท้องถิ่นออกจากคนอื่นๆ และพยายามบ่งบอกความเป็นไทยแท้ เพราะว่าคนซื้อและคนขาย รวมถึงอาหาร สินค้า การสื่อสารและปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนไทยด้วยกันเอง ดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงนัยยะซึ่งสัมพันธ์กับการประดิษฐ์สร้างความเป็นอื่น ด้วยการเริ่มต้นสถาปนาความคิดเรื่อง “คนไทยท้องถิ่น” ขึ้นจนกลายเป็นสัญลักษณ์ของการสร้างความเป็นเชื้อชาตินิยม และชุมชนในจินตนาการของคนไทยในพื้นที่ชายแดน

นอกจากนี้กลไกของตลาดยังถือเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญโดยอาศัยปัจจัยของทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำของกลุ่มชาติพันธุ์ การแสดงออกทางวัฒนธรรมการบริโภค เช่นในตลาดนัดคลองถมถูกจัดว่าเป็นตลาดที่มีแต่คนพม่า แรงงานพม่าเข้ามาจับจ่ายซื้อของหลังเลิกงานเพื่อพักผ่อนและพบปะเพื่อนฝูง ตลาดคลองถมจึงมีเฉพาะคนพม่าเท่านั้นที่มาเดินเพราะคนไทย

มองว่าสินค้าที่นำมาขายไม่มีคุณภาพ เน้นเรื่องปริมาณมากกว่าคุณภาพของสินค้า และมองว่าสินค้าในตลาดคลองถมตรงกับนิสัยของคนพม่าที่เน้น “กินอิม จายนอย” และมีทุกอย่างตรงความต้องการของคนพม่า คนไทยจึงเลือกมาเดินจับจ่ายที่ตลาดถนนคนเดินในช่วงสุดสัปดาห์ ตลาดถนนคนเดินกลายเป็นพื้นที่ให้คนไทยได้พักผ่อนหย่อนใจ และซื้อขายสินค้าอาหาร แม่ค้าพ่อค้าทั้งหมดจะเป็น “คนไทย” เพราะว่าพื้นที่ขายของในถนนคนเดินเป็นของเทศบาล การเช่าพื้นที่ขายของต้องใช้บัตรประชาชน จึงทำให้การประกอบการค้าผูกขาดเฉพาะคนสัญชาติไทยเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม คนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในแม่สอดยังมาเดินซื้ออาหารอยู่บ้าง ถึงแม้บางช่วงบางวัน เทศกิจจะเข้ามาจับขทานพม่าที่ขอบมาสร้างความวุ่นวายและความหวาดระแวงในทรัพย์สินของคนไทย การทำงานของเทศกิจจึงช่วยให้ลูกค้าคนไทยรู้สึกสบายใจและปลอดภัยมากขึ้น ตลาดถนนคนเดินจึงกลายเป็นตลาดที่มีสินค้าตรงกับรสนิยมของคนไทยโดยเฉพาะ

ดังนั้น การซ้อนทับของพรมแดนทางชาติพันธุ์ของกลุ่มคนต่างๆ ในตลาดเมืองชายแดนแม่สอดกับพรมแดนของชาติที่มีมิติเชื่อมโยงกันด้วยในทัศนเรื่องอำนาจและการนิยามความหมาย จึงทำให้ต้องมีการลากเส้นแบ่งพื้นที่สิ่งนั้นออกจากสิ่งที่ไม่ใช่สิ่งนั้น และการลากเส้นพรมแดนเสมอวิธีคิดเชิงพื้นที่ซึ่งไม่อาจแยกออกจากความรับรู้เกี่ยวกับตัวตนและการจัดระยะห่างระหว่างเรากับสิ่งอื่น (อภิญา, 2543: 68) ประเด็นเรื่องของพรมแดนทางชาติพันธุ์ได้นำไปสู่ประเด็นเรื่องการผลิตสร้างความเป็นอื่นในตลาดที่สัมพันธ์อย่างเล็งไม่ได้และสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพรมแดนของชาติ การจัดเส้นแบ่งระหว่างพรมแดนทางชาติพันธุ์และรัฐชาติ สิ่งเหล่านี้ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ที่ข้ามพรมแดนมาอย่างผิดกฎหมาย ถูกกดทับด้วยกับวาทกรรมของรัฐสมัยใหม่ว่าด้วยเรื่อง “สถานะพลเมือง” และส่งผลให้ผู้คนพิจารณาคนอื่นๆ บนฐานคิดของความเป็นชนชาติที่แตกต่างกันมากขึ้นด้วยการยึดถือเอาคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นมาอิทธิพลต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (สมรักษ์, 2549: 10-11) และปฏิสัมพันธ์ของผู้ซื้อและผู้ขายในตลาด เช่น การต่อรองราคาสามารถสะท้อนถึงการครอบงำเชิงวัฒนธรรม

ที่มีอำนาจต่อการกำหนด “ความเป็นอื่น” ในวาทกรรมการค้าผ่านการแสดงถึงความเป็นคนอื่น ชาติพันธุ์อื่น หรือสินค้า “เรา-เขา”

ปฏิภาควาระ: การทับซ้อน/ตัดข้ามระหว่าง ความเป็นชาติพันธุ์กับสถานะพลเมือง

แนวคิดเรื่อง ปฏิภาควาระ⁷ พัฒนามาจากทฤษฎีสายสตรีนิยมด้วยการมองการปฏิภาควาระระหว่างเชื้อชาติ ชนชั้น และเพศสภาพ โดย Saltzman Chafetz (1997) นำมาใช้ในครั้งแรกเพื่อศึกษาถึงความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจและพิจารณาผ่านมุมมองเรื่องผู้หญิงว่าจำเป็นต้องหยิบเอาประเด็นเรื่องเชื้อชาติเข้ามาวิเคราะห์ รวมถึงประเด็นเรื่อง เพศสภาพ จำเป็นต้องวิเคราะห์การศึกษาในเรื่องเชื้อชาติด้วย เพื่อแสดงถึงการทับซ้อนของเงื่อนไขว่าด้วยเพศสภาพและเชื้อชาติ ผู้เขียนทั้งสองนำเอาแนวคิดปฏิภาควาระนำมาใช้และมองประเด็นเพศสภาพและเชื้อชาติในฐานะเป็นระบบของการจัดช่วงชั้นทางเศรษฐกิจ (Systems of economic stratification) (Browne and Misra, 2003: 448) โดยเฉพาะความไม่เท่าเทียมในตลาดแรงงาน ทั้งในเรื่องค่าจ้าง การถูกเหยียดหยามและการสร้างภาพยัดติด (Stereotyping) แรงงานข้ามชาติและแรงงานภายในบ้านในท้ายที่สุดเพื่อตอบโจทย์วิจัยในเรื่องความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

บทความนี้มองแนวคิดเรื่อง ปฏิภาควาระ หมายถึง การทับซ้อนและตัดข้ามของเงื่อนไขด้านต่างๆ ซึ่งส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์ของคนในสถานการณ์เฉพาะหน้าและในบริบทที่เจาะจง ด้วยการหยิบเอาเงื่อนไข 2 ด้านเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสถานะพลเมืองและความเป็นชาติพันธุ์ รวมถึงมิติความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ ในประเด็นนี้ Browne and Misra (2003) ถกเถียงในประเด็นของตลาดแรงงาน โดยมองว่า การผลิตสร้างทางสังคมของเชื้อชาติและเพศสภาพถูกพิจารณาได้จากความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจที่ปรากฏ

ในตลาด เช่น ประสบการณ์ของผู้หญิงที่แตกต่างไปจากผู้ชาย การตัดข้ามผ่านได้สะท้อนถึงการผลิตสร้างทางสังคมของเพศสภาพที่ถูกทำให้เป็นเรื่องเชื้อชาติ (Racialized) และในขณะเดียวกัน การผลิตสร้างทางสังคมของเชื้อชาติก็ถูกทำให้เป็นเรื่องเพศสภาพ (Gendered) ด้วยเช่นกัน เพื่อสามารถสร้างประสบการณ์ที่เฉพาะเจาะจง อย่างไรก็ตาม มุมมองเรื่องสิ่งสร้างทางสังคมของเพศและเชื้อชาติยังเชื่อมโยงเข้ากับตลาดแรงงานอย่างเป็นระบบระเบียบ และเป็นพลวัตที่ชี้ถึงความไม่เท่าเทียม

นอกจากนี้มุมมองเรื่องการทับซ้อนของเงื่อนไขต่างๆ ยังพิจารณาด้วยการเชื่อมโยงแนวคิดปฏิภาคนภาวะเพื่อสามารถปรับนำไปวิเคราะห์ประเด็นอื่นๆ มากขึ้น ดังนั้นการมองว่าเชื้อชาติและเพศสภาพเป็นสิ่งที่ถูกสร้างทางสังคม (Socially constructed) อาจไม่เพียงตอบโจทย์เฉพาะอัตลักษณ์ของปัจเจกเพียงเท่านั้น แต่ยังสามารถอธิบายระบบสังคมในภาพรวมได้อีกด้วย (Browne and Misra, 2003: 489) เช่นหากมองว่า ปฏิสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์และเชื้อชาติผ่านการจับจ่ายซื้อของ การต่อรองราคาในตลาดของผู้คนที่มีความแตกต่างกันช่วยให้เข้าใจถึงความซับซ้อนของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและเข้าใจถึงความหมายที่ทับซ้อนซ้อนอยู่ภายในเงื่อนไขเหล่านี้ว่าจำเป็นต้องพิจารณาอย่างคาบเกี่ยวกันในกรณีของตลาดชายแดนแม่สอดจะพบว่า สถานะพลเมืองถูกสร้างอยู่ภายใต้ความหมายของความเป็นชาติพันธุ์ท่ามกลางกระบวนการผลิตสร้างทางสังคมที่ดำเนินเรื่อยมาในการคานบนพื้นที่ชายแดน

ร้านค้าในตลาดแม่สอดส่วนมากจะมีลูกจ้างชายของเป็นผู้หญิงกะเหรี่ยงสัญชาติพม่าเกือบทุกร้าน เพราะเธอสามารถพูดได้ทั้งภาษากะเหรี่ยง ภาษาไทย และภาษาพม่า ดังนั้นเธอจึงสามารถพูดกับลูกค้าได้ทุกกลุ่มในตลาด ผู้หญิงกะเหรี่ยงพม่าทำงานเป็นลูกจ้างชายของตามร้านเสื้อผ้าสำเร็จรูปในย่านการค้าและตลาดในเมืองแม่สอด โดยส่วนมากลูกจ้างในร้านเสื้อผ้าแห่งหนึ่งจะมีลูกจ้างผู้หญิงกะเหรี่ยงประมาณ 5-7 คน และลูกค้าส่วนมากจะเลือกร้านที่มีลูกจ้าง

สามารถพูดภาษาที่ตนเองถนัดเพื่อช่วยให้ต่อรองราคาสินค้าได้อย่างสะดวก บ่อยครั้งลูกจ้างสาวกะเหียงต้องพูดถึง 3 ภาษาในเวลาเดียวกัน คือ เธอพูดภาษากะเหียงกับเพื่อนร่วมงานด้วยกัน เธอพูดภาษาพม่าเพื่อเจรจาทอรองกับลูกค้า เธอจะพูดภาษาไทยกับนายจ้างเพื่อตกลงราคากับลูกค้าที่กำลังต่อรองกันอยู่

ในกรณีนี้ สถานการณ์ของนายจ้าง ลูกจ้าง และลูกค้า ผ่านปฏิสัมพันธ์ทางการค้า “สถานะพลเมืองถูกทำให้เป็นเรื่องความเป็นชาติพันธุ์” เมื่อสถานะภาพของลูกจ้างกะเหียงพม่าถูกหยิบเอาความได้เปรียบทางด้านภาษา ซึ่งก็คือ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ นายจ้างขอใช้เอาความเป็นชาติพันธุ์ของพวกเธอเพื่อเอื้อประโยชน์ในการค้าขายของตนเอง นอกจากนี้ แรงงานลูกจ้างกะเหียงภายในร้านค้าจึงถูกยึดโยงอยู่ภายในการจัดลำดับชั้นของชนชั้นทางเศรษฐกิจ เชื้อชาติ ความเป็นชาติพันธุ์ ความเป็นชาติ (Nationality) กรณีของแรงงานในครัวเรือนมักถูกมองในประเด็นของชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อย ความเป็นชาติ และสถานะพลเมือง จนทำให้ความคิดเกี่ยวกับแรงงานภายในบ้านถูกสร้างขึ้นในฐานะเป็น “คนอื่น” ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้าง เจ้าของกิจการกับลูกจ้างภายในร้านและครัวเรือนจึงยึดโยงกับเรื่องชนชั้น เพศสภาพ ความเป็นชาติพันธุ์และความเป็นชาติ เข้าไปอยู่ในความสัมพันธ์เหล่านั้นด้วย อย่างไรก็ตาม นายจ้างกลับใช้อุดมการณ์ว่าด้วยเชื้อชาติ ความเป็นชาติพันธุ์ สถานะพลเมือง และเพศสภาพในการกดขี่แรงงาน ดังกล่าวชี้ชัดถึงการทับซ้อนและตัดข้ามของเงื่อนไขต่างๆ ที่เกิดขึ้น (Browne and Misra, 2003: 506)

ในทางกลับกัน “ความเป็นชาติพันธุ์ถูกทำให้เป็นเรื่องสถานะพลเมือง” ด้วยเช่นกัน ในกรณีของพ่อค้ามุสลิมเชื้อสายบังคลาเทศคนหนึ่ง เขาพูดอย่างภาคภูมิใจเมื่อตนเองสามารถ “ตอน” ชาวอารากันมุสลิม (โรฮิงญา) หลายคนทำงานรับจ้างอยู่ในตลาด ด้วยการแจ้งให้หน่วยงานรัฐเข้ามารวบรวมส่งตัวกลับไปยังพม่า หากวิเคราะห์ถึงความหมายของการกระทำดังกล่าว การแจ้งจับของนายจ้างเพื่อให้รัฐเข้ามาจัดการแรงงานพม่ามุสลิม (โรฮิงญา) นั่นคือการ “ผลัก”

ความเป็นอื่นของตนเองให้กับ “คนอื่นที่ต่ำกว่า” สถานการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า กระบวนการของรัฐในการจัดการผู้คนชายแดนอาศัยการผลิตสร้างความเป็นอื่นในกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยกันเอง การเกิดขึ้นของเส้นแบ่งพรมแดนทางชาติพันธุ์ที่ถูกทับซ้อนกับความเป็นพลเมือง เพราะว่าคนเชื้อสายบังคลาเทศมีสัญชาติไทยแล้ว แต่เขายังคงถูกจับจองโดยรัฐที่มักจับตามองการเคลื่อนไหวของมุสลิม รัฐพยายามควบคุมมุสลิมพม่าในแม่สอดอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าพวกเขาจะมีสัญชาติไทย อย่างไรก็ตาม รัฐไม่สามารถควบคุมคนได้อย่างเบ็ดเสร็จ ผู้คนต่างๆ เองก็อยากอยู่ในสายตาที่ดีกับรัฐเพื่อไม่ให้มีปัญหาต่อกัน ดังนั้นเหตุการณ์การจับคนโรฮิงญาให้กับรัฐเพื่อเป็นการดึงตัวเองออกมาจากความเป็นอื่นจากวาทกรรมของรัฐทั้งเรื่องความเป็นชาติพันธุ์และสถานะพลเมือง ดังกล่าวจึงทำให้ผู้คนเสนอภาพการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ใหม่ที่สามารถตระหนักรู้ถึงสถานการณ์ความขัดแย้งและการหลอมรวมของพหุอัตลักษณ์ที่ก่อขึ้นในตัวเองจากข้อตรงข้ามในการมองตัวเองและคนอื่น (Anzaldúa, 1987 อ้างใน จักรกริช, 2551: 223)

แม่ค้าพ่อค้า และคนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทั้งในแม่สอด
และอำเภอรอบนอกเข้ามาจับจ่ายซื้อของในตลาดพาเจริญกันอย่างคึกคัก

ดังนั้น ความเป็นชาติพันธุ์ (ที่ถูกสร้างความเป็นอื่น) อาจถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างวาทกรรมที่จะควบคุมโดยรัฐ จึงทำให้มุมมองเรื่อง ปฏิภาณภาวะ หรือการทับซ้อนและตัดข้ามของเงื่อนไขด้านต่างๆ ส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์ของคนในสถานการณ์เฉพาะหน้าและในบริบทที่เจาะจง ในแง่หนึ่ง เงื่อนไขที่ถูกทับซ้อนและตัดข้ามอาจจะเปิดโอกาส และในแง่หนึ่งสภาวะดังกล่าวอาจทำให้คนเลือกใช้ความดี้อยกว่าเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ โดยเฉพาะการเลื่อนไหลของชาติพันธุ์ และการนิยามตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์ในสถานการณ์ที่มีความขัดแย้ง อีกทั้งการอ้างอิงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงไม่ได้หยุดนิ่งและมีแบบแผนที่แน่นอนตายตัว แต่ว่าสัมพันธ์และขึ้นอยู่กับการพูดกับใครและอยู่ในสถานการณ์ใด

ท้ายที่สุด หากวิเคราะห์ผ่านแนวคิดทางมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ กลไกการทำงานและการขับเคลื่อนของตลาดไม่ได้ดำเนินด้วยตรรกะทางเศรษฐกิจ (Economic logic) แบบเสรีนิยม ซึ่งที่จริงแล้วไม่ได้เป็นสากลเสมอไป แต่อาจจะผันแปรไปตาม “พื้นที่” เนื่องจากกระบวนการตลาดไม่ได้เป็นไปตามตรรกะทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่เสริมด้วยตรรกะทางวัฒนธรรม (Cultural logic) และบริบทของพื้นที่ ตัวอย่างของลูกจ้างสาวกะเหียงที่ขายของในตลาดแสดงให้เห็นชัดเจนว่านายจ้าง/เจ้าของร้านไม่ได้ส่วนเกิน (Surplus) มาจากตรรกะทางเศรษฐกิจอย่างเดียวเท่านั้น แต่มาจากตรรกะทางวัฒนธรรมด้วย โดยอาศัยลักษณะรวมทางอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมระหว่างลูกจ้างและลูกค้า จนทำให้วัฒนธรรมสามารถเพิ่มกำไรจากสินค้าได้ ดังนั้นจึงเห็นว่าตรรกะทางวัฒนธรรมถูกใช้เพื่อไปช่วยลดต้นทุนในการผลิต และถูกนำมาเอารัดเอาเปรียบ แสวงหาผลประโยชน์ของคนกลุ่มหนึ่งเพียงเท่านั้น⁸

การเมืองเรื่องการจับจ่าย: อำนาจรัฐและการต่อรองของ ชนชายแดน

“แบ่โก ตวฯ มะแล? (กำลังจะไปไหน?)”

ตำรวจถามคนพม่าบนรถสองแถวที่กำลังมุ่งหน้าไปตลาด

“กาด ตะ ขุขุ ซี้ลา? (มีบัตรอะไรบ้าง?)”

ตำรวจยิงคำถามต่อเพื่อซักไซ้กับคนพม่า

“ไป ซาน เป มลา? (มีเงินจ่ายหรือเปล่า?)”

ตำรวจพูดเสียงเบาลง

“ไป ซาน มะเป เลน, มยวดี ไป แมนอ

(ถ้าไม่มีเงินจ่าย ก็ส่งกลับไปเมียวดีนะ)”

ตำรวจเริ่มแสดงน้ำเสียงเพื่อขู่ขวัญให้คนพม่าต้องจ่ายเงิน

สถานการณ์ ณ จุดตรวจบนเส้นทางท่าริมเมย – ตลาดแม่สอด ตำรวจตามจุดตรวจต่างๆ ตามเส้นทางกรไปจับจ่ายซื้อของของคนพม่าที่ข้ามมาเพื่อไปตลาดมีจำนวนไม่ต่ำกว่า 7 แห่ง จากสถานการณ์ข้างต้นจึงเห็นว่าตำรวจในแม่สอดสามารถพูดภาษาพม่าได้พอสมควร และพวกเขายังมีทักษะในการจำแนกคนผ่านลักษณะทางกายภาพ บุคลิกภาพ จนสามารถแยกแยะคนไทย-คนพม่า แม้กระทั่งคนพม่าที่มายุ่นนานหรือเพิ่งเข้ามาใหม่

ชาว์ เลอ ฮู กะเหรี่ยงพม่าคนหนึ่งบอกว่า ตำรวจจะเรียกเอากระเป๋าสเงินของคนพม่าที่อยู่บนรถสองแถว เพื่อหยิบเอาเงินของพวกเขาไปตามจำนวนมากน้อยของแต่ละคน เรื่องตลกที่ไม่ค่อยน่าหัวเราะคือ หากทีมฟุตบอลแมนเชสเตอร์ยูไนเต็ดแพ้เกมสในคืนไหน คนพม่าและคนกะเหรี่ยงที่ไม่มีบัตรจะไม่ออกจากบ้านพักประมาณ 2-3 วัน เพราะพวกเขารู้ว่า ในวันรุ่งขึ้นตำรวจออกมาตั้งจุดตรวจเพื่อหาเงินที่เสียพนันไป ตำรวจสามารถยกเหตุผลหรือข้อหาต่างๆ เพื่อเรียกเก็บเงิน

จากคนที่ไม่มีบัตร กรณีนี้ผู้หญิงส่วนมากไม่ค่อยรู้เรื่องว่าช่วงไหนบอลแพ้ พวกเธอจึงมักตกเป็นเหยื่อในการขูดรีดเงิน ซอว์ เลอ ฮู เล่าว่า ครั้งหนึ่งเขาเคยเห็นแม่บ้านกะเหรี่ยงสัญชาติพม่าคนหนึ่งร้องไห้ฟูมฟายเพราะว่าตำรวจเอาเงินของเธอที่เตรียมไว้ไปจ่ายตลาดจนหมด

การเข้ามาจับจ่ายซื้อของ กลุ่มคนต่างๆ เข้ามาทิศทางที่ต่างกัน ทำรถสองแถวที่รับคนพม่ามาจากริมเมย คนกะเหรี่ยงและคนพม่าเข้ามาจับจ่ายซื้อของในเส้นทางนั้น สิ่งที่น่าคิดต่อและน่าสังเกตคือ การเข้ามาซื้อของในตลาดครั้งหนึ่งพวกเขาต้องเจอกับด่านตรวจจำนวนมากในระหว่างทางไปและกลับจากตลาดแม่สอด หลายคนไม่มีเอกสารก็ต้องจ่ายเงิน ครั้งหนึ่งผู้หญิงพม่าเพียงหนึ่งห้วงยางข้ามแม่น้ำเมยมาจากฝั่งเมียวดีพูดใส่วินมอเตอร์ไซด์รับจ้างเสียงดังทั่วตลาดว่า “ฉันไม่ได้ทำอะไรผิด แล้วจะกลัวทำไม แค่ว่ามาซื้อของที่ตลาดเท่านั้น” เหตุเพราะว่าทุกครั้งวินมอเตอร์ไซด์รับจ้างจะดูว่าผู้โดยสารเป็นใครก่อน เพื่อเจรจาต่อรองกัน แต่โดยส่วนมากเมื่อเขาเห็นจุดตรวจระหว่างทาง พวกเขาจะขึ้นรถตรงเข้าไปหาตำรวจโดยไม่ต้องให้หยุดเรียก แรงงานพม่าคนหนึ่งทำงานในโรงงานเสื้อผ้าบอกว่า ตำรวจเลือกจับคนพม่าที่ไม่มีบัตร โดยดูจากบุคคลิกท่าทาง หากคนไหนแสดงอาการกลัวๆ ก็จะทำให้ตำรวจรู้ได้ หรือสังเกตจากคนพม่าที่แบกกระเป๋าสัมภาระมาเยอะๆ เพราะหมายถึงว่าคนนั้นเพิ่งข้ามมาจากฝั่งพม่า ยกเว้นกรณีที่คนนั้นเข้ามาเรียนหนังสือในศูนย์เรียนรู้หรือทำงานกับองค์กรต่างชาติ เพราะตำรวจไม่ค่อยอยากเข้าไปมีปัญหากับองค์กรต่างๆ ในพื้นที่

พ่อค้าพม่าคนหนึ่งเปิดร้านขายหนังสือและซีดีเพลงพม่าในตลาดพาเจริญ บอก “แม่สอดไม่ใช่มีแต่คนพม่ามาทำงาน แต่คนพม่ายังทำเปิดร้านขายของได้ เพียงแค่จ่ายเงินให้เจ้าหน้าที่ตรงเวลา เขาก็ไม่มายุ่งอะไรแล้ว” บ่อยครั้ง เจ้าหน้าที่ในตลาดเข้ามาจับคนขายของเร่ขายพม่าตามถนนในตลาดแม่สอด เพราะพวกเขาไม่ได้รับอนุญาตให้ขายสินค้า แต่พบว่าคนเดินเร่ขายกลับมีจำนวนมาก เพราะคนพม่าที่เข้ามาทำงานโรงงานในแม่สอด พวกเขาสามารถบริโภคสินค้า อาหาร

จากคนเดินเรขายสินค้าที่ขนเข้ามาจากฝั่งเมียวดี กรณีดังกล่าวชี้ชัดถึงสภาวะไร้
พรมแดนของผู้คนและสินค้า แมค้าเดินเรขายส่วนใหญ่นิยมเอาสินค้ามาขายใน
ตลาดเพราะว่าได้ราคาดีกว่าขายในพม่า ในแต่ละวันแมค้าเดินเรสามารถสร้าง
กำไรเป็นจำนวนมาก ในขณะที่เดียวกันพวกเธอต้องเสี่ยงจากการถูกจับจากเจ้า
หน้าที่ทั้งในตลาดและนอกตลาดด้วยเช่นกัน ดังกล่าวจึงชี้ให้เห็นถึงการจัดการ
ของรัฐในพื้นที่ตลาดด้วยกับว่าทกกรมของรัฐว่าด้วยเรื่อง สถานะพลเมือง เพราะ
การไม่มีสถานะภาพที่ถูกกฎหมายทำให้พวกเขาไม่มีตำแหน่งแห่งที่ที่เหมาะสมใน
สังคม และเสี่ยงต่อภัยจากการคุกคามทางกายภาพและการถูกจับจองมองโดย
หน่วยงานของรัฐ ผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านการเผชิญหน้ากัน

สินค้าในตลาดพาเจริญถือเป็นแหล่งซื้อขายสินค้าอุปโภคบริโภคของคน
พม่าที่สำคัญ จนเรียกว่า “ตลาดสินค้าพม่า” ซึ่งนำเข้ามาขายจากโรงงานทั้งใน
ฝั่งพม่าและไทย สินค้าเหล่านี้ไม่ค่อยมีวางขายในพม่า เนื่องจากสถานการณ์
การเมืองในฝั่งพม่าจึงทำให้ตลาดฝั่งเมียวดีปิดลง ผู้คนจากพม่าจึงข้ามมาฝั่ง
ไทยในฐานะผู้ซื้อและผู้ขายสินค้าที่ตลาดพาเจริญในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก
พ็องคณา เป็นเจ้าหน้าที่องค์กรบริหารท้องถิ่นในเมืองแม่สอดบอกว่า “สินค้าจาก
พม่าบางอย่างมีราคาถูกกว่าที่ขายในตลาดเมียวดีด้วยซ้ำ เพราะแมค้าพม่าจะ
ขายส่งในตลาดแม่สอดในราคาถูกมาก สินค้าที่นำเข้ามาจากพม่าจะเป็นหัวหอม
มันฝรั่ง พริกแห้ง อาหารทะเล งานฝีมือ และยาพื้นบ้านของคนพม่า”

หญิงพม่าวัยกลางคนบอกกับนักข่าวอิรวดี (The Irrawaddy) ว่า “เราต้อง
พึ่งพาตลาดแม่สอด (ตลาดพาเจริญ) อยู่ตลอด ทั้งข้าวของต่างๆ น้ำมันพืช ผัก
ดอกไม้และผลไม้ เพราะตลาดเมียวดีไม่สามารถทำอะไรได้เลย” (The Irrawad-
dy, 2008) แมค้าพม่าซื้อไก่และไข่เปิดเพื่อนำไปขายที่ร้านปลีกย่อยในตลาด
เมียวดีโดยส่วนมากแล้ว ผู้ค้าปลีกชาวพม่าจะนำสินค้าที่ซื้อมาจากตลาดแม่สอด
เพื่อข้ามกลับไปขายในฝั่งเมียวดี เมื่อก่อนคนต้องข้ามสะพานโดยใช้หนังสือผ่าน
แดนและค่าธรรมเนียมประมาณ 30 บาท แต่หลังจากที่ด่านชายแดนแม่สอด

ปิด จึงทำให้คนพม่าต้องข้ามมาฝั่งไทยด้วยกับห้วงยางที่มีบริการไว้รับส่งคนและสินค้าระหว่างพรมแดนทั้งสองประเทศ

หากพิจารณาการเมืองวัฒนธรรมภายในพื้นที่ตลาด ตลาดแต่ละแห่งจะมีการถูกให้ความหมายที่แตกต่างกัน ตลาดริมเมยจัดว่าเป็นตลาดของนักท่องเที่ยวต่างถิ่นเพื่อมาสัมผัสบรรยากาศของชายแดนและวิถีชีวิตของผู้คนจากประเทศพม่า รวมถึงแม่น้ำเมยและบ้านเมืองในฝั่งพม่า สินค้าในตลาดริมเมยจึงเตรียมไว้เพื่อขายนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะ คนในเมยสอดเรียกสินค้าในตลาดริมเมยว่า “ของชายแดน” นอกจากนี้ ยังมีแผงขายสินค้าของคนพม่าที่มาตั้งอยู่ริมทางเท้า ซึ่งกันรั้วของเส้นชายแดน ผู้ขายพม่าใส่เสื้อและไวนวดเคราเรียกชวนลูกค้าคนไทยให้มาซื้อยาไวอากร้า บุหรี่ เหล้า หนึ่งโป้ และสินค้าต่างๆ นานา ส่วนด้านในบริเวณท้ายตลาด แม่ค้าชาวพม่านำสินค้าอาหารทะเลสดและแห้งจากเมืองเมาะละแหม่ง บริเวณกอกะเล (คนไทยเรียก เกราะเกร็ด) เพื่อนำมาขายตลาดริมเส้นทาง “แม่ค้าขายบุหรี่ยาไวอากร้า” (เธอบอกตัวเองเช่นนั้น) บอกว่าการขายสินค้าที่ตลาดริมเมยไม่ดีเหมือนเมื่อก่อน “แต่ละวันบางทีขายของไม่ดี ก็ต้องชวนคนโน้นคนนี้คุย หัวเราะอย่างเดียว”

อย่างไรก็ตาม แม่ค้ามองว่าชายแดนคือ “ชุมชน” ของเธอ ชุมชนชายแดนในพื้นที่ตลาดเป็นสิ่งแวดล้อมที่พวกเขาใช้ชีวิต และเป็นสถานที่เพื่อให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตรอดอยู่ได้ ดังกล่าว ชนชายแดนไม่ได้มองถึง “การเมืองของรัฐ” ที่เส้นชายแดนเท่าใดนัก ถึงแม้ว่าเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาจัดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ขายของริมรั้วชายแดน แต่บรรดาแม่ค้าพ่อค้าก็ไม่ได้ใส่ใจมากนัก พวกเขาสนใจเรื่องราวได้จากการค้าในแต่ละวันมากกว่า ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงสัญญะระหว่างชนชายแดนและพรมแดนที่สำคัญอย่างหนึ่ง (Sang Kook, 2007) ดังที่แม่ค้าชาวพม่าบอกว่า “ถึงแม้สะพานจะปิด (ในปี 2553) แต่ได้สะพาน (คนและสินค้า) ก็ยังข้ามไปข้ามมาได้เรื่อยๆ ไม่ได้อุดรอน” การเคลื่อนไหวของสินค้าต่างๆ การข้ามไปมาของสินค้าที่มีความคึกคักตามจุดข้ามแดนตามแนวเส้นตะเข็บ

ชายแดนไทย-พม่า

ดังนั้น กิจกรรมทางเศรษฐกิจข้ามพรมแดน (โดยเฉพาะบริเวณใต้สะพาน) จึงอยู่นอกเหนือจากการจับจองของรัฐจากส่วนกลาง แต่รัฐในท้องถิ่น พวกเขามีการต่อรองกันด้านผลประโยชน์ เพื่อให้การค้าข้ามพรมแดนสามารถดำเนินต่อไปได้ ในประเด็นนี้ ศ. สันตสมบัติ นักมานุษยวิทยาที่ให้ความสนใจประเด็นศึกษาเรื่องชายแดน อธิบายว่า “การเคลื่อนย้ายของสินค้า ผู้คน และวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของชาติ ทำให้สามารถมองได้ว่า ชาติตรงบริเวณชายแดนจึงมีลักษณะเป็นพหุลักษณะ หรือ Transnational เพราะว่ามีเรื่องของ “อำนาจ” ที่ซ้อนเหลื่อมทับกันอยู่” (ยศ, 2551: 42)

ประเด็นถกเถียงเรื่อง “รัฐกับตลาด” นักเศรษฐศาสตร์เสรีนิยมมองว่า กลไกการทำงานของตลาดมักถูกคุกคามจากการแทรกแซงของรัฐ ซึ่งถือเป็นพลังภายนอก ในขณะที่นักมานุษยวิทยาพยายามชี้ให้เห็นว่า ยังมีอิทธิพลภายในที่ส่งผลต่อการขับเคลื่อนของตลาด นั่นคือ “ชุมชน” (Dilley, 1992) โดยเฉพาะในเรื่องความต่างทางชาติพันธุ์และความเหลื่อมล้ำของสถานะพลเมือง การจัดลำดับชั้นทางเศรษฐกิจและสังคม อย่างไรก็ตาม ข้อถกเถียงเกี่ยวกับตลาดที่ถูกทำให้เป็นการเมืองเนื่องจากตลาดประกอบไปด้วยความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียม ซึ่งเป็นการท้าทายแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่มองว่าตลาดแยกออกมิตินทางการเมืองและมิติทางวัฒนธรรม แต่ทว่าหากพิจารณาจากการศึกษาตลาดในพื้นที่ชายแดนครั้งนี้สามารถทำให้เข้าใจถึงการใช้พื้นที่และความเป็นชาติพันธุ์ของตลาด

ตลาดกลายเป็นศูนย์กลางทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ปฏิสัมพันธ์ของตลาดต่างๆ ในพื้นที่ใกล้เคียง กลุ่มชาติพันธุ์ใช้ความสัมพันธ์และเครือข่ายการค้าชายแดนข้ามรัฐระหว่างไทย-พม่าในการต่อรอง ต่อด่านอำนาจที่เหนือกว่า (สมรักษ์, 2549: 12-13) ผู้คนใช้การเคลื่อนไหวของวัฒนธรรมข้ามพรมแดน

รัฐชาติในการสร้างอำนาจต่อรองในชีวิตประจำวัน ชายแดนจึงเป็นพื้นที่ของความขัดแย้งทางวัฒนธรรมและอำนาจ ซึ่งกระบวนการรวมศูนย์อำนาจรัฐชาติและความพยายามทำให้เป็นหนึ่งเดียวของชนชาติได้ถูกท้าทาย เนื่องจากพรมแดนหรือชายแดนเป็นพื้นที่ของความหลากหลายทางอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ จึงไม่ได้เป็นรูปแบบที่แน่นอนตายตัว หากแต่เป็น “ยุทธวิธี” ในการนำเสนอตัวเองที่เลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไข สถานการณ์ และผลประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลง

สะพานมิตรภาพไทย-พม่า การตรวจตราผู้คนบริเวณชายแดน
และการข้ามชายแดนของผู้คนหลังสะพานถูกปิดในปี พ.ศ. 2553

บทสรุป : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐชาติ กับชาติพันธุ์ในพื้นที่ตลาดชายแดน

การศึกษาตลาดชายแดนแม่สอดมีจุดเด่นที่น่าสนใจคือ ตลาดแม่สอดแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีวิถีชีวิตและแสดงออกทางอัตลักษณ์ที่แตกต่างในสังคมชายแดน โดยเฉพาะประเด็นของพรมแดนทางชาติพันธุ์นำมาใช้เพื่อแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในบริบทของตลาด ท่ามกลางสถานการณ์และเงื่อนไขต่างๆ ในปฏิสัมพันธ์ของผู้คน ภาษา การแต่งกาย การจัดลำดับชั้น ความเป็นชนชาติ ความเป็นคนไทย ความเป็นคนกะเหรี่ยง ซึ่งถูกนิยามขึ้นมาและผลิตซ้ำผ่านปฏิสัมพันธ์ในระดับชีวิตประจำวัน ประเด็นที่น่าสนใจคือ การนำมาสู่มุมมองเรื่องการสร้างความแตกต่างทางชาติพันธุ์ (Ethnic differentiation) ในบริบทอื่นๆ ดังนั้น การซ้อนทับของการจัดการอำนาจรัฐ (Regulation of state) ที่สัมพันธ์กับความเป็นชาติพันธุ์ ซึ่งแสดงผ่านประเด็นเรื่อง ความเป็นพลเมืองกับการแสดงออกทางอัตลักษณ์

ถึงแม้พื้นที่ตลาดอนุญาตให้ผู้ประกอบการชาติพันธุ์และแรงงานอพยพออกมาจากเศรษฐกิจที่ถูกปิดไว้ให้ออกมาสู่ตลาดที่กว้างขึ้น (Olsson, 2007 อ้างใน Pottie-Sherman, 2011: 20) แต่การนำลักษณะทางกายภาพของความเป็นพื้นที่ชายแดนมาเปรียบเทียบกับพรมแดนที่ถูกสร้างขึ้นบนพื้นที่ทางสังคม และพื้นที่ทางความคิดของปัจเจกบุคคลและกลุ่มคนในหลายรูปแบบผ่านวิถีปฏิบัติในเรื่องเชื้อชาติ ลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของบุคคล ระบบความเชื่อ เพศสภาวะ ชนชั้นทางสังคมและจิตสำนึกของบุคคลที่แตกต่างกันออกไป (Stoller, 2002 อ้างใน Pottie-Sherman, 2011: 20)

หากพิจารณาปฏิสัมพันธ์ระหว่างพรมแดนรัฐชาติและพรมแดนชาติพันธุ์ สิ่งที่เกิดขึ้นแสดงถึง “การจำแนกทางชาติพันธุ์” (Ethnological Projects of Classification) ในฐานะเป็น “เทคโนโลยีของอำนาจ” (Technology of Power) ชนิด

หนึ่ง ซึ่งรัฐใช้ในการสร้างเส้นพรมแดนทางชาติพันธุ์ขึ้น จนทำให้กลุ่มต่างๆ มีเนื้อหาความแตกต่างที่เห็นชัดเจนและแยกออกจากกัน จนกระทั่งส่งผลต่อการก่อรูปของจิตสำนึกทางชาติพันธุ์ขึ้นมาใหม่ และกลุ่มชาติพันธุ์ก็นำเอาการจำแนกทางชาติพันธุ์ไปใช้ในการแบ่งแยกเราและคนอื่นอีกด้วย (Keyes, 1994 อ้างใน ปิ่นแก้ว, 2550: 201) ปฏิสัมพันธ์ในตลาดจึงสามารถสร้างความรู้สึกร่วมของอัตลักษณ์หรือส่งผลให้เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันของผู้คน แต่ในขณะเดียวกัน การพบปะด้วยกับความแตกต่างในพื้นที่ตลาดสามารถทำให้เกิดความรู้สึกของความแตกต่างระหว่างกลุ่มด้วยเช่นกัน

การสร้างความเป็นอื่นเกิดขึ้นมาเพื่อทำให้กลไกการทำงานของตลาดและการทับซ้อนระหว่างพรมแดนกลุ่มชาติพันธุ์กับพรมแดนของรัฐชาติจึงเปรียบเสมือน “พรมแดนอุปมาอุปไมย” (Borderland Metaphors) ซึ่ง Gloria Anzaldúa (1987) หมายถึง พรมแดนที่มีวัฒนธรรมของผู้คนหลายกลุ่มมาปะทะประสานกัน “การก่อตัวของพรมแดนทางสังคมและความคิดจึงเป็นเสมือนพรมแดนทางกายภาพที่กั้นขวาง, แบ่งแยก, หรือทำหน้าที่ในการสร้างความเข้าใจ และความสับสน ต่อตัวตนและต่อคนอื่นไปได้ต่างๆ นานา” (Anzaldúa, 1987 อ้างใน จักรกริช, 2551: 222) อย่างไรก็ตาม ความเป็นปฏิกิริยาของพื้นที่พรมแดน Raj (2006) มองว่าพรมแดนมีความขัดแย้งกันในตัวเอง ซึ่งให้เห็นกระบวนการ “ยึดหยัด” ของผู้ที่ยึดโยงกับพื้นที่พรมแดน และในทางตรงกันข้าม การยึดยึดความความเป็นพรมแดนให้กับคนชายขอบในการมองว่าเขาคือพรมแดน “ถูกทำให้เป็นพรมแดน” พรมแดนที่ไม่ได้ทำงานอย่างเต็มที่ในบริเวณเส้นชายแดน แต่ว่าพรมแดนของรัฐชาติและชาติพันธุ์ทำงานอย่างเกือบลูกกันในพื้นที่ตลาด จนกระทั่งเกิดพรมแดนที่เรียกว่า พรมแดนภายใน (Internal Boundaries) (Fischer, 1949 อ้างใน จักรกริช, 2551: 246) ในลักษณะของความความเป็นพรมแดนภายในพื้นที่ตลาด ซึ่งเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขของความเป็นชาติพันธุ์และสถานะพลเมืองของชนชายแดน

บทความนี้จึงมองว่า การเมืองวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กับรัฐสมัยใหม่เกิดขึ้นทั้งใน 2 ระดับ คือในระดับของการต่อรองด้วยการหลบหลีกการควบคุมจัดการของเจ้าหน้าที่รัฐกับคนพม่า และคนกะเหรี่ยงในพื้นที่ผ่านปฏิสัมพันธ์ด้านผลประโยชน์ของกลุ่มนายทุน เจ้าของกิจการ และตำรวจ ในอีกด้านหนึ่งคือ “การสมยอม” หรือสมรุกรมคิดต่อการผลิตสร้าง “ความเป็นอื่น” หรือหยิบบี่ยนความเป็นอื่นให้เพื่อคนอีกกลุ่มหนึ่งสามารถเลื่อนสถานะภาพทางชนชาติตามกฎหมาย คนพม่ากลับดูถูกโดยคนกะเหรี่ยง ผ่านวัฒนธรรมการบริโภคและการแสดงออกทางเชื้อชาติ ในอีกทางหนึ่งคนไทยเชื้อสายพม่าแบ่งแยกตัวเองออกจากคนพม่า และคนกะเหรี่ยงด้วยเงื่อนไขของสถานะพลเมือง

ดังนั้น ปฏิภาควาระระหว่างสถานะพลเมืองและความเป็นชาติพันธุ์จึงเกิดขึ้นด้วยปัจจัยของการจัดการพื้นที่ชายแดนโดยรัฐ การสร้างขอบเขตรั้วทางวัฒนธรรมของชุมชนโดยคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ และกลไกการทำงานของระบบตลาด กระบวนการทั้ง 3 ด้านต่างทำงานร่วมกันในการผลิตสร้างความเป็นอื่น ดังนั้น การเมืองวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นผ่านตัวแสดงต่างๆ ในตลาดชายแดนแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการทับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Intersection of power relations) ที่เกิดขึ้นในบริบทที่มีความเฉพาะเจาะจง โดยเฉพาะในบริบททางพื้นที่และบริบททางประวัติศาสตร์

เชิงอรรถ

- 1 Yolande Pottie-Sherman (2011) ทบทวนแนวคิดเรื่อง “ตลาดและความหลากหลาย” (markets and diversity) ไว้อย่างน่าสนใจ ด้วยการนำเสนอประเด็นต่างๆ ได้แก่ The Sociability of Exchange & the Market, Spaces of Contact, Consuming Ethnicity in the Marketplace, Markets and the State: Governance and Policy, The Political Economy of the Marketplace, Markets and Social Inclusion และ The Spatiality of Markets
- 2 ในบทความ Markets and Places: Tokyo and the Global Tuna Trade (2003) Bestor ได้เชื่อมโยงบริบทและเงื่อนไขของโลกาภิวัตน์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Polanyi ที่มองว่า ตลาดกับพื้นที่ไม่จำเป็นต้องไปด้วยกันเพราะว่าในกรณีของตลาดในโตเกียวไม่ใช่เพียงแค่ พื้นที่ (ทางกายภาพ) หรือ place แต่เป็นพื้นที่ในความหมายของ space ซึ่งไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่ที่หยุดนิ่ง จึงทำให้พื้นที่ตลาด (space of market) ความซับซ้อนและการขับเคลื่อนของตลาดจึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขบนความสัมพันธ์ของเวลา พื้นที่ และการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารที่เชื่อมโยงเข้ากับวัฒนธรรมตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปถึงระดับโลก กระแสโลกาภิวัตน์จึงเอื้อต่อการเกิดปฏิบัติการสร้างอำนาจท้องถิ่น ผ่านการส่งสมทุนทางวัฒนธรรม จนนำไปสู่อำนาจในระดับโลกที่สามารถควบคุมการเคลื่อนไหวของทุนต่างๆ ในโลกไร้พรมแดนได้
- 3 อาจารย์ ดร.จักรกริช สังขมณี ได้ให้คำแปลกับผู้เขียนสำหรับศัพท์เทคนิคคำว่า Intersectionality = ปฏิภาคภาวะ ในบทความนี้
- 4 พิษณุ พงษ์สวัสดิ์ กล่าวไว้ในหัวข้อเรื่อง “พัฒนาการของการเกิดพื้นที่ภาคเหนือและพื้นที่ชายแดนภาคเหนือของประเทศไทยสมัยใหม่,” ในการประชุมวิชาการเรื่อง ชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม จัดโดยศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ในวันที่ 22-23 ธันวาคม 2551 ณ ศูนย์ประชุมนานาชาติ โรงแรม The Empress จังหวัดเชียงใหม่
- 5 พิษณุ พงษ์สวัสดิ์ กล่าวไว้ในการประชุมวิชาการเรื่อง ชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม (2551)
- 6 Network Approach เป็นแนวคิดการมองที่ได้แรงบันดาลใจจากแนวคิดระบบประสาทในทางชีววิทยา เมื่อนำมาใช้ในทางสังคมศาสตร์ เป็นสัญลักษณ์ของความพยายามจะผลิตทฤษฎีในลักษณะที่ไม่มีลำดับขั้นสูงต่ำของความสัมพันธ์หรือการมองแบบแนวตั้ง โดยถูกใช้ในทางเศรษฐศาสตร์เพื่ออธิบายการเชื่อมต่อโยงใยของจุด (nodes) ต่างๆ อย่างซับซ้อนในแนวระนาบ การไหลเวียนในเครือข่ายเป็นไปอย่างหลากหลายทิศทาง (multi-directional) ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางเดียว

- 7 แนวคิดปฏิกิริยาภาวะพัฒนามาจากสายคิดสตรีนิยมสายพหุเชื้อชาติ-พหุวัฒนธรรม (multiracial - multicultural feminism) การปฏิภาคของเพศสภาพและเชื้อชาติในการพิจารณาผู้หญิงในตลอดแรงงานส่งผลต่อประเด็นอัตลักษณ์ทางสังคม อย่างไรก็ตาม มุมมองเรื่องนี้ก็เขียนออกไปจากข้อตรงข้ามระหว่างเรื่องผิวขาว-ผิวสี แต่ยังหยิบเอาประเด็นเรื่องเชื้อชาติและชาติพันธุ์ เข้ามามีการพิจารณาอีกด้วย
- 8 ดูเช่น Kwan Lee (1997)

บรรณานุกรม

- จักรกริช สังขมณี. 2551. “พรมแดนศึกษาและมานุษยวิทยาชายแดน: การเปิดพื้นที่ สร้างเขตแดน และการข้ามพรมแดนของความรู้,” *วารสารสังคมศาสตร์* 20(2): 209-257.
- จักรพันธ์ ชัดชุมแสง. 2543. *ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า: สัมพันธภาพระหว่างพหุสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ และการอ้างชาติพันธุ์*. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ฉัสนา ชมะวรรณ มุกดาวิจิตร. 2549. “รหัสทางวัฒนธรรมของการจับจ่าย: เล่าเรื่องการค้าขาย ชีวิตผู้หญิง และสังคมในตลาดสดแบ๊ว-ฮานอย,” ใน สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ (บก.), *ตลาดในชีวิต ชีวิตในตลาด* กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ปฤษฎา รัตนพฤกษ์. 2545. “ปัญหาข้ามพรมแดนและสภาวะไร้พรมแดน: โลกที่เปลี่ยนไปหรือมุมมองของนักวิชาการที่เปลี่ยนไป,” *วารสารสังคมศาสตร์* 15(1): 17-46.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2550. “ความอิทธิพลของมโนทัศน์ชาติพันธุ์,” *วารสารสังคมศาสตร์* 19(1): 182-228.
- ยศ สันตสมบัติ. 2551. *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของรัฐบาลในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ (บก.). 2549. *ตลาดในชีวิต ชีวิตในตลาด* กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร (องค์การมหาชน).

อภิญา เฟื่องฟูสกุล. 2543. "พื้นที่ในทฤษฎีทางสังคมศาสตร์," *วารสารสังคมศาสตร์* 12(2).

Apinya Feungfusakul. 2008. 'Making Sense of Place: A case study of vendors and small
entrepreneurs in the Chiang Mai Night Bazaar,' in *Imaging Communities in Thailand*.
Shigeharu Tanabe (ed.), Chiang Mai: Silkworm.

Bestor, Theodore. 2003. 'Markets and Places: Tokyo and the Global Tuna Trade,' in Setha
M. Low and Lawrence-Zuniga (eds.) *The Anthropology of Space and Place: Locat-
ing Culture*. Oxford: Blackwell Publisher.

Browne, Irene and Joya Misra. 2003. 'The Intersection of Gender and Race in the Labor
Market,' *Annual Review of Sociology*. 29:487-513.

Chang, Wen-Chin. 2004. 'Quanyi and Regulation in Networks: The Yunnanese Jade Trade
in Burma and Thailand, 1962-88.,' *Journal of Southeast Asian Studies*, 35 (3):
479-501.

Dilley, Roy. 1992. 'Contesting Markets: A General Introduction to Market Ideology, Imag-
ery and Discourse,' in Roy Dilley (ed.) *Contesting Markets: Analyses of Ideology,
Discourse and Practice*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Hughes, A. 2004. 'Retailers, Knowledge and Changing Commodity Networks: The Case of
the Cut Flower Trade,' in Ash Amin and Nigel Thrift (eds.) *The Blackwell Cultural
Economy Reader*. Oxford: Blackwell Publisher.

Kwan Lee, Ching. 1997. 'Factory Regime Chinese capitalism: Different Cultural Logics in
Labor Control,' in Aihwa Ong and Donald Nonini (eds.) *Ungrounded Empires: The
Cultural Politics of Modern*. New York: Routledge.

Moore, Donald. 1993. 'Contesting Terrain in Zimbabwe's Eastern Highlands: Political Ecol-
ogy, Ethnography and Peasant Resource Struggles,' *Economic Geography*. 69: 4.

Pottie-Sherman, Yolande. 2011. 'Markets and Diversity: An Overview,' *MMG Working Paper* 11-03. Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity.

Sang Kook, Lee. 2007. *Integrating Others: A Study of a Border Social System in the Thailand-Burma Borderland*. PhD. Dissertation, National University of Singapore.

Vertovec, Steven. 2009. *Transnationalism*. London & New York: Routledge.

The Irrawaddy. 2008. Cross-border Trade in Mae Sot. http://www.irrawaddy.org/cartoon.php?art_id=13552, 16 July 2011.